

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПАТЛАЧУК ВАСИЛЬ НИКИФОРОВИЧ

УДК 340.15(438)«15/20»:342.4

**ПОЛЬСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
КІНДЮК Борис Володимирович,
Міжнародний гуманітарний університет,
професор кафедри державно-правових
дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ГУСАРЄВ Станіслав Дмитрович,
Національна академія внутрішніх справ,
перший проректор;
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ГОЛОВКО Олександр Миколайович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, проректор з науково-
педагогічної роботи;
доктор юридичних наук, професор
БОБРОВНИК Світлана Василівна,
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, завідувач кафедри
теорії права та держави юридичного
факультету.

Захист відбудеться 27 вересня 2021 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 в Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27.

Автореферат розісланий 25 серпня 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є. Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасних умовах розвитку України для трансформації національної правової системи та її складових виняткове значення мають конституційні цінності, пріоритети верховенства права, демократизму, визнання людини найвищою соціальною цінністю. Реалізація цих завдань є основним орієнтиром, що зумовлює сутність та спрямованість розвитку сучасного суспільства на основі конституційної модернізації. Сьогодні в Україні спостерігається активізація процесів реформування правової системи, які потребують удосконалення науково-практичної парадигми сучасного українського конституціоналізму. Водночас протягом останніх років в Україні відбувається всеохоплююча системна конституційна реформа, покликана максимально наблизити чинні конституційно-правові норми до реального стану суспільних відносин.

Із метою виконання цього завдання доцільно звернутися до історичного досвіду конституційного реформування, накопиченого в різних країнах. Так, перші в Європі писані конституційні акти — Конституція Пилипа Орлика 1710 р., яка була підготовлена в Козацько-Гетьманський державі, та Конституція 3 травня 1791 р. — у Речі Посполитій.

У Польщі в різні історичні часи приймалися конституції, які базувалися на різних доктринальних підходах. До їх числа належать Артикули Генріха Валуа — нормативний акт раннього Нового часу, який мав значення конституції, Конституція 3 травня 1791 р., що визначила перехід до нової держави, Конституція Великого Герцогства Варшавського 1807 р., зміст якої редагувався Наполеоном, Конституція Царства Польського 1815 р., що закріплювала російське панування, Мала Конституція Польщі 1919 р., Польська Конституція 1921 р., Польська Конституція 1935 р., завданням яких було створення конституційних засад буржуазно-демократичної Польщі, Конституція Польської Народної Республіки 1952 р., текст якої був розроблений за вказівкою радянських комуністів та Конституція Республіки Польща 1997 р., яка закріплювала перехід від радянської моделі конституціоналізму до демократичної незалежної Польщі.

Розглядаючи основні етапи польського конституціоналізму, необхідно враховувати тенденцію, пов'язану з винятковою роллю католицизму, його значенням у становленні та збереженні держави і нації. Ця обставина знайшла відображення в змісті всіх польських конституцій у вигляді окремих положень, які регламентували релігійні питання та державно-церковні відносини. Характерною рисою польського конституціоналізму є наявність давніх республіканських державно-правових традицій, які впливали на зміст та основні положення прийнятих конституцій. У цій країні 3 травня 1791 р. було прийнято конституцію, яка стала видатним досягненням правничої думки та справила значний вплив на

європейський та світовий конституціоналізм. Важливим фактором, який докорінно змінив вектор розвитку конституційних процесів у Польщі, була агресивна політика з боку Російської імперії, яка призвела до припинення дії Конституції 3 травня 1791 р. та її заміни на Конституцію Царства Польського 1815 р. Аналогічним чином радянська верхівка ініціювала прийняття Конституції Польської Народної Республіки 1952 р., яка закріпила правові засади побудови соціалістичної держави.

Враховуючи це, дослідження польського конституціоналізму дає змогу оцінити правовий досвід у вказаній сфері та сформувати на цій основі пропозиції з удосконалення положень Конституції України 1996 р.

Загальні питання конституціоналізму детально розглядали О. Бакумов, О. Бандурка, М. Баймуратов, Е. Барендт, Д. Белов, Ю. Бисага, Н. Боброва, І. Бойко, М. Бондар, М. Буроменський, Л. Генкін, С. Головатий, М. Давидова, В. Журавський, В. Кабишев, Р. Калюжний, Ю. Ключковский, В. Копійка, І. Кравець, М. Козюбра, А. Крусян, О. Кутафін, С. Маклвейн, О. Марцеляк, А. Медушевський, В. Мелашенко, В. Оксамитний, П. Оль, М. Орзіх, В. Пастухов, С. Поярков, Ю. Пуздрач, М. Савчин, А. Селіванов, В. Сєрьогін, І. Сліденко, Ю. Тихомиров, Ю. Тодика, О. Фрицький, А. Шайо, К. Шепелі, О. Ярмиш та ін. Проблеми польського конституціоналізму, суспільно-політичні умови прийняття польських конституцій, їхні основні положення розглядали у своїх дослідженнях вітчизняні та зарубіжні вчені: А. Георгіца, В. Кампо, В. Кульчицький, М. Марчук, О. Мироненко, І. Словська, П. Стецюк, Б. Тищик, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, І. Яценко. Незважаючи на наявність розробок комплексного дослідження процесу розвитку польського конституціоналізму, проведення порівняльного аналізу польських конституцій за допомогою методу кількісних показників не проводилося, тому це питання потребує більш детального розгляду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обраний напрям дисертаційного дослідження пов'язаний із планом наукових досліджень Донецького інституту ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія Управління персоналом», м. Краматорськ (державний реєстраційний номер 0119U100492). Дисертація виконана як розділ науково-дослідної роботи за темою: «Дослідження теоретико-методологічних основ розвитку української державності в контексті світових модернізаційних процесів формування національних громадянських суспільств: політичний, юридичний, економічний, соціальний, психологічний та управлінський аспекти».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розкриття сутності та еволюції польського конституціоналізму та його інститутів на різних історичних етапах через напрацювання відповідної концепції. Визначена мета зумовила постановку та вирішення таких завдань:

- розкрити генезис та характерні риси польського конституціоналізму як явища політико-правової дійсності держави;
- встановити та розкрити сутність принципів сучасного польського конституційного права;
- визначити основні періоди становлення та розвитку польського конституціоналізму;
- з'ясувати витоки польського конституціоналізму на прикладі Артикулів Генріха Валуа 1573 р.;
- дослідити зміст, основні положення Конституції 3 травня 1791 р. та її вплив на розвиток конституціоналізму;
- визначити особливості становлення польського конституціоналізму в XIX ст. на прикладі Конституції 1807 р., Конституції 1815 р. та Конституції Краківської Республіки 1815, 1818 та 1833 рр.;
- надати характеристику тенденції розвитку польського конституціоналізму в першій половині XX ст. на прикладі Малої Конституції Польщі 1919 р., Польської Конституції 1921 р., Польської Конституції 1935 р.;
- виявити причини підготовки та вплив радянської моделі конституційних правовідносин у Конституції Польської Народної Республіки 1952 р.;
- визначити та розкрити зміст правового регулювання релігійних питань у польських конституціях;
- з'ясувати характерні риси конституційно-правового статусу органів державної влади, місцевого самоврядування, судової системи у Конституції Республіки Польща 1997 р.;
- розкрити особливості польського конституціоналізму в період із кінця XX – до початку XXI ст.;
- запропонувати шляхи використання польського досвіду при удосконаленні української моделі конституції.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері становлення, формування та розвитку польського конституціоналізму як явища політико-правової дійсності держави в період із XVI – до початку XXI ст.

Предметом дослідження є польський конституціоналізм у період із XVI – до початку XXI ст.

Хронологічні межі дослідження окреслені періодом із кінця XVI – часом від прийняття Артикулів Генріха Валуа 1573 р. – до початку XXI ст.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система взаємопов'язаних концептуальних принципів, методологічних підходів та методів, які дозволяють об'єктивно та комплексно дослідити процес польського конституціоналізму. В основу методології дослідження польського конституціоналізму покладено принцип історизму, який вимагав

розгляду державних і правових явищ, не тільки з точки зору їх сучасного стану, а в розвитку та історичному взаємозв'язку (підрозділи 2.1, 3.2, 4.1, 5.2). Під час проведення цього дослідження використовувався системний підхід, за допомогою якого проводилася реконструкція системи змін конституційних моделей (підрозділи 2.2, 3.3). Потребовий підхід дозволив провести дослідження причин прийняття польських конституцій (підрозділи 3.2, 4.1–4.4). Цивілізаційний підхід дав змогу провести типологізацію держав, які існували на польських землях, та особливості конституцій, що діяли в ці періоди (підрозділи 2.3, 3.4).

У дослідженні генезису науково-практичної парадигми польського конституціоналізму було використано такі загальнонаукові методи: логічний, історико-хронологічний, функціональний. Історико-хронологічний метод став основним засобом встановлення періодизації польського конституціоналізму (підрозділи 2.1, 3.3, 4.1, 5.2). Застосування логічного методу ґрунтувалося на таких засобах, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, формалізація, узагальнення (підрозділи 1.3, 4.3, 6.2). Аналіз полягає в тому, що об'єкт поділяється на складові елементи, тобто процес розвитку конституційного права було розділено на різні етапи, протягом яких діяли різні конституції (підрозділ 2.3). Синтез передбачає уявне поєднання частин предмета, тобто конституційні акти, прийняті протягом одного історичного періоду, систематизувалися за їхніми ознаками та положеннями (підрозділ 2.2, 3.3, 4.1).

Методологічні можливості синергетики було застосовано для дослідження суспільно-політичних процесів прийняття конституцій та особливості їхньої побудови (підрозділи 2.2, 5.2). Аксіологічний метод було використано для аналізу таких положень польських конституцій, як поділ гілок влади, права людини, демократичні традиції, народний суверенітет (підрозділ 2.3). За допомогою хронологічного методу було досліджено основні етапи розвитку польського конституціоналізму від Артикулів Генріха Валуа 1573 р. до проєктів польських конституцій 2017 та 2018 рр. (підрозділи 2.1, 6.2).

Як спеціально-наукові методи дослідження особливостей розвитку польського конституціоналізму використовувались герменевтичний, компаративістський, формально-юридичний методи та метод кількісних показників. Герменевтичний метод допоміг здійснити тлумачення текстів конституцій, перекладених на сучасну українську мову, що дозволило розглянути їхній зміст та підходи до правового регулювання повноважень парламенту, виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, свобод та прав громадян (підрозділи 2.2, 4.1). Компаративістський метод застосовувався у процесі розгляду змісту польських конституцій шляхом порівняння їхньої побудови, основних положень та кількісних показників

(підрозділ 1.4). Діахронне порівняння дозволило дослідити процес поступового зародження, встановлення та формування польського конституціоналізму в період із XVI – початку XXI ст. (підрозділи 2.1, 3.1, 4.1). Синхронне порівняння застосовувалося при розгляді Конституції Польської Народної Республіки 1952 р. та радянської Конституції 1936 р. з метою виявлення їхніх загальних рис та концептуальних ідей, порядку викладення матеріалу та побудови (підрозділ 4.4). Формально-юридичний метод дозволив проаналізувати прийняті за період з XVI – до початку XXI ст. конституційні акти, з метою визначення їхніх загальних рис, розбіжностей та доктринальних положень (підрозділи 2.1, 3.2, 4.1). Метод кількісних показників полягає в тому, що в межах кожної з конституцій проводилися розрахунки загальної кількості знаків у розділах, главах та статтях (підрозділи 2.2, 3.2, 4.1, 6.1).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним науковим дослідженням основних етапів розвитку польського конституціоналізму за період із XVI – до початку XXI ст. Наукову новизну становлять такі концептуальні положення, узагальнення та висновки:

уперше:

- проведено розгляд феномена польського конституціоналізму, до характерних рис якого належать: права та свободи людини; наявність правового механізму обмеження державної влади; конституційна форма правління; верховенство права; наявність конституції;

- всебічно розглянуто принципи сучасного польського конституціоналізму та показано, що їх формування зумовлене такими факторами: рівнем розвитку юридичної культури, освіти; морально-духовним потенціалом суспільства; наявністю стабільного механізму реалізації правових засад; рівнем правосвідомості та ступенем освоєння конкретною людиною права як власної свободи;

- на підставі розгляду динаміки польського конституціоналізму та згідно з еволюційною теорією проведено його періодизацію: перший етап (кінець XVI ст. – прийняття Артикулів Генріха Валуа); другий етап (кінець XVIII – перша третина XIX ст.); третій етап (перша половина XX ст.); четвертий етап (кінець XX – початок XXI ст.);

- комплексно охарактеризовано витоки польського конституціоналізму, які знайшли відображення в Артикулах Генріха Валуа 1573 р., що були конституційним договором між королем та польською шляхтою, де регламентувалось створення моделі парламентської держави з чітким розподілом повноважень та обов'язків короля і парламенту;

- розкрито причини та особливості правової доктрини, яку було покладено в зміст Конституції Польщі 3 травня 1791 р., та її вплив на розвиток європейського і міжнародного конституціоналізму у вигляді

практичної реалізації таких положень, як верховенство права, верховенство конституції, поділ влади, релігійна толерантність, рівність громадян та ін.;

- встановлено причини підготовки та розглянуто основні положення Конституції Великого Герцогства Варшавського 1807 р., яку було побудовано на французькій моделі конституціоналізму; Конституції Царства Польського 1815 р., завданням якої було закріплення російського панування; Органічного статуту 1831 р., який встановлював законодавчі засади інкорпорації польських земель до складу Російської імперії;

- розкрито особливості розвитку польського конституціоналізму в умовах розбудови незалежної Польщі на підставі Малої Конституції Польщі 1919 р., Польської Конституції 1921 р., яка надавала парламенту значний обсяг повноважень, якщо порівняти з президентською владою;

- доведено, що причиною прийняття польської Конституції 1935 р. став процес формування авторитарного режиму в Польщі, що відобразилося в змісті цього документу шляхом надання диктаторських повноважень Президенту республіки, яким повинен був стати Ю. Пілсудський;

- показано, що в основу Конституції Польської Народної Республіки 1952 р. було покладено радянську модель у вигляді Конституції СРСР 1936 р. з обмеженням врахуванням польських традицій конституціоналізму;

- розкрито особливості регулювання релігійних питань у польських конституціях, які зводилися до визнання державою особливих прав римо-католицької церкви, декларативного гарантування свободи віросповідання та обмеження права інших релігійних конфесій;

- на підставі розгляду змісту польських конституцій сформовані пропозиції щодо удосконалення Конституції України шляхом:

- 1) конституційного забезпечення поєднання принципів централізації та децентралізації системи органів публічної влади;
- 2) створення двопалатного парламенту;
- 3) запровадження конституційної моделі організації місцевого самоврядування;
- 4) конституціоналізації та формалізації системи суб'єктивних публічних прав людини.

удосконалено:

- позиції історико-правової науки стосовно впливу суспільно-політичних факторів на основні положення та інститути Конституції 3 травня 1791 р.;

- знання стосовно особливостей регулювання конституційних відносин у Конституції Краківської Республіки 1815, 1818, 1833 рр.;

- уявлення стосовно тенденції правового регулювання релігійних питань у змісті польських конституцій;

- положення стосовно агресивної політики Російської імперії, направленої на припинення дії у Польщі Конституції 3 травня 1791 р.

набули подальшого розвитку:

- концептуальні положення стосовно відображення в польських конституціях ідей верховенства права, народного суверенітету, поділу гілок влади, двопалатного парламенту, забезпечення прав та свобод людини;
- знання стосовно проєктів польських конституцій 2017 та 2018 рр.;
- наукові погляди стосовно правового регулювання релігійних відносин у Конституції Польщі 1997 р.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення та висновки дисертації збагатять вітчизняну історико-правову науку знаннями щодо основних етапів розвитку польського конституціоналізму в період із XVI – початку XXI ст.

Основні положення і висновки дисертації можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері як підґрунтя для подальших історико-правових та теоретико-правових досліджень;

нормотворчій та правозастосовній діяльності для вдосконалення нормопроєктування у сфері конституційного законодавства;

навчально-методичній роботі у процесі підготовки навчальних посібників та підручників з історії держави і права України, конституційного законодавства, спецкурсів з історії конституціоналізму;

навчальному процесі під час викладання дисциплін «Історія держави і права України», «Конституційне право України», «Порівняльне конституційне право».

Результати дисертаційного дослідження впроваджено: у *навчальний процес* Міжнародного гуманітарного університету для викладання дисциплін «Історія держави і права України», «Конституційне право України».

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила, а також оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах: «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 7–8 грудня 2018 р.); «Проблеми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах розвитку правової держави» (м. Львів, 10–12 грудня 2019 р.); «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 22 березня 2019 р.); «Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права» (м. Івано-Франківськ, 3–4 жовтня 2019 р.); «Вороновські читання (Судовий прецедент – джерело права або приклад правозастосування)» (м. Ірпінь, 4–5 жовтня 2019 р.); III Всеукраїнські правові наукові читання пам'яті доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни

Нижник (м. Ірпінь, 17 жовтня 2019 р.); «Теоретичні питання юриспруденції і проблеми право застосування: виклики ХХІ століття» (м. Харків, 19 червня 2020 р.); «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: міжнародна науково-практична конференція» (м. Харків, 4–5 вересня 2020 р.); «Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у ХХІ столітті» (м. Запоріжжя, 24–25 квітня 2020 р.); «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.» (м. Запоріжжя, 24–25 січня 2020 р.); «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку (м. Луцьк, 27 березня 2020 р.); «Економіка, фінанси, облік і право: аналіз тенденцій та перспектив розвитку: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції» (м. Полтава, 7 грудня 2020 р.); «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції» (м. Запоріжжя, 29–30 січня 2021 р.); «Українське правознавство в антропологічному вимірі та європейському правовому просторі: історія, сучасність, перспективи» (м. Умань, 30 травня – 3 червня 2019 р.); «Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України» (м. Харків, 2 квітня 2021 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, висвітлено в 42 наукових працях автора, серед яких: 20 наукових статей, опублікованих у фахових виданнях України з юридичних наук, 2 статті у фахових наукових виданнях Європейського Союзу, а також у тезах доповідей на 15 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, а також 5 публікаціях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 388 сторінок, із них основного тексту – 337 сторінок. Список використаних джерел налічує 402 найменування і викладений на 44 сторінках. Два додатки містяться на сімох сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено її зв'язок із науковими програмами, планами, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження. Розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, охарактеризовано особистий внесок здобувача, наведено відомості про апробацію матеріалів дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-правові засади дослідження» складається з чотирьох підрозділів, у яких викладено стан дослідження проблеми, проаналізовано й узагальнено наукові праці для визначення стану наукового

дослідження, сформовано принципи сучасного польського конституційного права.

У підрозділі 1.1 «*Стан дослідження проблеми*» міститься історіографічний аналіз наукових праць, у яких аналізуються основні етапи встановлення наукових підходів до з'ясування змісту польських конституцій, причин їх прийняття та факторів, що сприяли їх підготовці. До таких комплексних досліджень належать праці М. Марчука, Ю. Бардаха, Б. Леснодорського, М. Педжака, Є. Ковальського, у яких проведено дослідження політико-правових подій, що спричинили прийняття польських конституцій, розкрито засади організації та здійснення влади. Наявну теоретичну основу систематизовано за об'єктним підходом, який передбачає розгляд досліджень, присвячених кожній польській конституції. Зміст та основні положення Артикулів Генріха Валуа 1573 р. розглядалися С. Адамкевичем, П. Тафіловським, С. Куджебою, О. Бальцером, А. Павінським, М. Бобжинським та ін.

Виняткове значення для процесу розвитку конституціоналізму мала Конституція 3 травня 1791 р., яка розглядалась в працях: О. Гронського, А. Дзядзьо, З. Зажичького, Т. Павлюка, З. Шчанської, Р. Кропивницького, П. Угневського, О. Бачана. Питання, пов'язані з Конституцією Великого Герцогства Варшавського 1807 р, Царства Польського 1815 р., Органічного статуту Царства Польського 1832 р., досліджувались у працях: Л. Арутюняна, Ш. Ашкеназі, Л. Ліхачова, Е. Луферчика, О. Любезникова, В. Мельнікової, М. Семаковича, Ю. Подвінського.

Зміст та основні положення конституцій 1919, 1921 та 1935 рр. стали предметом розробок: Л. Алексівець, П. Бала, С. Булавіної, М. Булахтіна, М. Каласа, М. Кравчука, Р. Ставницького, А. Токарського, А. Турчака, Р. Шандри, В. Яворського, М. Ярославського.

Дослідження Конституції Польської Народної Республіки 1952 р. проводилися: А. Айненським, З. Зчанським, А. Літинським, М. Кава, Є. Ковальським, В. Кшидло, Я. Тиждінським, А. Шуманяком.

Значна увага щодо Конституції 1997 р. та проектів конституцій 2017 та 2018 рр. приділялася в працях: Я. Богіва, М. Гжибовського, П. Кірончика, В. Ковальчука, Я. Кучинського, А. Саїдова, В. Соловійова, О. Ревери, В. Трофімова, О. Цебенко, В. Шамрая, В. Шишковського, А. Шмита.

Важливе значення в процесі проведення аналізу польського конституціоналізму мав розгляд положень Конституції Пилипа Орлика 1710 р., якій присвятили свої праці Р. Гурак, П. Гураль, Є. Данільченко, О. Лотюк, А. Коваль.

Під час дослідження польських конституцій залежно від їхніх доктринальних засад змінювалися методологічні підходи, джерельна база та напрями досліджень. Джерельна база складалася з постанов Сейму та Сенату

Республіки Польща, інформаційних матеріали Ради Міністрів Республіки Польща та міністерств. Значну частину опублікованих нормативно-правових актів взято з офіційних сторінок у мережі «Інтернет» вищих органів державної влади Польщі – Президента, Сейму, Ради Міністрів, Міністерства закордонних справ.

До джерельного комплексу залучено постанови Сейму та Сенату Республіки Польщі щодо її підготовки до членства в ЄС, інформаційні матеріали Ради Міністрів та Комітету європейської інтеграції Республіки Польща.

У підрозділі 1.2 *«Методологія та джерельна база дослідження»* розглянуто сукупність загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання. Основною пошуку слугував діалектичний метод, який дав змогу розглянути різні етапи розвитку польського конституціоналізму, визначити його зв'язки з іншими соціальними явищами, з'ясувати переходи кількісних змін у якісні. Робота побудована на принципі історизму, який вимагає оцінювати історико-правову реальність у зв'язку з історією народу, її конкретними історичними обставинами як послідовність сукупності історико-правових явищ, фактів, що належать до феномена конституціоналізму.

Потребовий, об'єктивний та системний підходи розвитку польського конституціоналізму дозволили дослідити причини прийняття польських конституцій, виявити специфіку розвитку конституціоналізму. У дослідженні процесу становлення, формування та стабілізації польського конституціоналізму було використано історико-генетичний метод, який став основним способом встановлення періодизації польського конституціоналізму. У процесі дослідження використано метод функціонального аналізу, який дозволив виявити направленість основних законів, розглянути органи державного управління, виявивши їхні функціональні завдання, та оцінити ефективність їхньої роботи.

Новацією роботи було використання методу кількісних показників, що на підставі проведених розрахунків кількості знаків у статтях, частинах, главах, розділах основних законів дозволив виявити актуальні напрямки правого регулювання. Метод синергетики було застосовано для дослідження суспільно-політичних процесів, умов прийняття конституцій та з'ясування особливостей їхньої побудови. Як спеціально-наукові методи дослідження польського конституціоналізму використовувались герменевтичний, компаративістський та формально-юридичний метод. Компаративістський метод застосовувався при розгляді змісту польських конституцій шляхом порівняння їхньої побудови, основних положень та кількісних показників. Діахронне порівняння дозволило дослідити процес поступового зародження,

становлення та формування польського конституціоналізму у період із XVI – початку XXI ст.

У підрозділі 1.3 «Феномен польського конституціоналізму як модель взаємодії держави та суспільства» розглянуто характерні риси цього поняття та особливості конституційного процесу в Речі Посполитій.

У юридичній науці конституціоналізм розглядається як політико-правова система, спрямована на обмеження державної влади та містить відповідну ідеологію й доктрину. Конституціоналізм перебуває в діалектичній єдності з поняттям конституції через те, що їхні положення впливають на доктрину конституціоналізму як політико-правову систему. Вихідною ідеєю конституціоналізму, яка визначає мету його існування, є забезпечення свободи людини, гарантування її прав, а засобом досягнення цієї мети є обмеження свавілля держави шляхом встановлення чітких меж її впливу.

Показано, що характерними рисами конституціоналізму є: а) наявність правового механізму обмеження державної влади; б) конституційна форма правління; в) верховенство права; г) наявність конституції. Основний вплив на формування конституціоналізму здійснила доктрина природних прав людини, згідно з якою кожен із членів суспільства має право на особисту недоторканність, право приватної власності, право на свободу, рівність та ін.

Наголошується, що із прийняттям у Польщі такого акта, як *Nihil Novi* 1505 р., у правовій системі цієї держави встановлювалося, що доля підданих захищається законом та не залежить від свавілля правителя. Іншою доктриною *Nihil Novi* була реалізація принципу «нічого нового» без згоди парламенту, сенаторів та шляхти, яка представляла різні регіони країни.

На прикладі Речі Посполитої показано вплив на конституціоналізм загальноєвропейських процесів, які знаходили свій вираз у змісті конституцій. Так, у 30-х рр. минулого століття в Європі спостерігалася тенденція встановлення диктаторських режимів, що була реалізована в гітлерівській Німеччині, фашистських Італії, Угорщині, Іспанії, Португалії та в інших країнах. Закономірно, що цей процес торкнувся Речі Посполитої, де було прийнято Конституцію 1935 р., відповідно до якої Ю. Пілсудському надавалися диктаторські повноваження. Зміна вектора розвитку конституціоналізму в цій країні збігалася із загальноєвропейським процесом переходу від прорадянських режимів до демократичних, доказом чого став зміст Конституції Республіки Польщі 1997 р. Отже, феномен польського конституціоналізму має складну юридичну правову природу та містить три вектори: ідеологію, направлену на збереження польської держави; конституційну систему правління, пов'язану з республіканськими

традиціями; правову доктрину, яка забезпечує права та свободи людини і громадянина.

У підрозділі 1.4 «Принципи сучасного польського конституційного права» обґрунтовано, що принципи права відіграють виняткову роль у процесі підготовки конституції, яка регулює найважливіші суспільні відносини. Формування принципів польського конституційного права зумовлено такими об'єктивними та суб'єктивними факторами: 1) рівнем розвитку юридичної науки, культури, освіти та інших елементів, що становлять сукупний інтелектуальний рівень суспільства; 2) морально-духовним потенціалом суспільства; 3) наявністю стабільного механізму реалізації правових засад у діяльності державних органів; 4) рівнем правосвідомості та ступенем освоєння конкретною людиною права як власної свободи.

У юридичній науці використовують два способи матеріалізації принципів права: 1) текстувальне закріплення; 2) виведення їхніх положень зі змісту конституції. Перший спосіб реалізовується через безпосереднє закріплення принципів конституційного права в змісті конституції, у другому випадку їхній зміст виводять із її положень. За допомогою цього способу було проведено дослідження Конституції Республіки Польща 1997 р., що дало змогу встановити такі основні принципи: 1) народовладдя; 2) верховенства права; 3) законності; 4) демократії; 5) національного суверенітету; 6) соціальної ринкової економіки; 7) рівності громадян перед законом; 8) врахування національних традицій конституціоналізму. Так, народовладдя передбачає участь народу в здійсненні політичної та державної влади на всіх рівнях і в усіх сферах суспільного життя. Основними складовими верховенства права є здійснення влади відповідно до закону та обмеження влади законом. Під принципом законності слід розуміти вимогу суворого дотримання та застосування законів і нормативно-правових актів, що діють на їхній основі. Принцип демократії дає право на волевиявлення, поділ влади, виборність основних органів державної влади, плюралізм, доступ до публічної інформації, рівність, проведення незалежного контролю. Принципи національного суверенітету трактуються як верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах. Принцип гуманізму пронизує увесь зміст конституційного ладу. Принцип врахування національних традицій конституціоналізму містить парламентську форму правління, унітаризм, статус релігії у суспільстві, засади ведення сільського господарства.

Розділ 2 «Витоки польського конституціоналізму (кінець XVI – XVIII ст.)» складається з трьох підрозділів, у яких розкривається історія становлення конституціоналізму польської держави.

У підрозділі 2.1 «Артикули Генріха Валуа як перший польський конституційний акт» досліджено причини прийняття, зміст, особливості побудови цієї пам'ятки права. Розгляд історії польського конституціоналізму показує, що на етапі його зародження було прийнято такі три нормативно-правові акти: 1) *Nihil Novi* 1505 р.; 2) Артикули Генріха Валуа 1573 р.; 3) *Pacta conventa* 1573 р.

Нормативно-правовим актом, у змісті якого частково знайшли відображення норми конституційного права, став *Nihil Novi*, прийнятий навесні 1505 р. на Радомському Сеймі, який в науковій літературі отримав назву Регламенту. Текст цього документа торкався трьох питань: 1) правового статусу шляхти; 2) форми правління Королівства польського; 3) обмеження прав правителя держави. Так, згідно з цим нормативно-правовим актом, шляхта отримувала привілейоване становище, перевагу над іншими соціальними групами та ставала закритою кастою.

На основі *Nihil Novi* було створено нормативно-правовий акт – Артикули Генріха Валуа 1573 р., який присвячувався питанням конституційного устрою держави. Чинниками прийняття документа стали відсутність у країні легітимного правителя, а також забезпечення незалежності держави та правового порядку. Верхівка польської шляхти вирішила запропонувати королівський престол французькому принцу Генріху Валуа, який бажав встановити чіткі повноваження між польською шляхтою та королівською владою. Із точки зору науки конституційного права, Артикули Генріха Валуа мали всі ознаки конституції, визначали принципи взаємодії правителя та парламенту, свободи совісті та віросповідання, а найвищим благом визнавалися незалежність держави, її безпека, внутрішній мир, справедливість та правовий порядок. Розгляд змісту Артикулів Генріха Валуа показує, що документ складався з 21 пункту, до яких входила преамбула, основна частини, заключні положення. У документі перераховувалися князівства та землі, які входили до складу Речі Посполитої: Наддніпрянщина, Поділля, Полісся, Волинь, а в інших частинах тексту документа є згадка про Київ.

На підставі Артикулів Генріха Валуа було прийнято документ *Pacta conventa*, що був різновидом договору між «польським народом», тобто шляхтою Речі Посполитої, та новообраним королем за умови його «вільного обрання». Документ юридично закріплював обов'язок нового короля поважати закони Речі Посполитої та визначав обов'язки у сферах міжнародних відносин, податків, збройних сил, державного боргу тощо.

У підрозділі 2.2 «Історичні, політичні та правові фактори прийняття Конституції Польщі 3 травня 1791 р.» показано, що в грудні 1790 р. в Речі Посполитій відбулися вибори, за результатами яких король Станіслав Август Понятовський сформував парламентську більшість та

ухвалив рішення про підготовку основного закону. У 1772 р. значна територія країни була фактично поділена між Австрією, Пруссією та Росією, що отримало назву Першого поділу Польщі. Однак польське суспільство не погоджувалося на таке знищення держави і готувалося до процесу відродження Речі Посполитої.

Текст Конституції готувався Ігнацієм Потоцьким, депутатом Сейму Олександром Ліновським, маршалом конфедерації Станіславом Малаховським, священиком Гуго Колоштаєм та італійцем Сципіоном Піатолі. Підготовлений комісією проєкт, запропонований на початку березня 1791 р., отримав назву «Реформа Конституції», а у кінцевому варіанті – «Закон про владу».

Прийняття Конституції передували Декрет Установчих зборів від 11 серпня 1789 р. «Про знищення феодальних прав та привілеїв», Постанова Національних зборів від 23 червня 1789 р. «Про недоторканність депутатів», Закон від 21 жовтня 1789 р. «Про стан облоги», Закон від 13 квітня 1791 р. «Стосовно повернення селянами захоплених раніше феодальних угідь», Закон від 24 березня 1791 р. «Про обласні ради», Закон від 18 квітня 1791 р. «Про міста» та ін.

Прийняття Конституції почалося 1 травня 1791 р. із оприлюдненням документа в палаці Радзивіллів (палац Президента), після чого документ було ратифіковано 3 травня 1791 р. Сеймом, який увійшов до історії як чотирьохлітній або великий. На зміст Конституції вплинули традиції польського конституціоналізму, доктрини Ж.-Ж. Руссо про народний суверенітет, теорія розподілу влади Ш.-Л. Монтеск'є, концепція невідчужуваних прав Дж. Локка та ідеї інших мислителів.

Конституція складалася зі вступу та 11 розділів із загальною кількістю матеріалу 21 132 знаків. Найбільшу кількість знаків містив розділ «Король. Виконавча влада» – 7401, що становить 35,1% від загального обсягу документа, на другому місці розділ «Сейм та законодавча влада» – 3385 знаків, що становить 16,1% від загального обсягу документа, на третьому місці розділ «Шляхта. Землевласники» – 1 876 знаків, що становить 8,8% від загального обсягу документа, тобто пріоритетним напрямком документа є питання повноважень короля та органів виконавчої влади.

Конституція встановлювала засади державного устрою, принципи організації державної влади, права станів, місцевого самоврядування та судової системи. Основною ідеєю Конституції 3 травня 1791 р. було встановлення компромісу між конституційною монархією і республікою з одночасною регламентацією порядку успадкування трону та ліквідацією принципів *liberum veto*.

Польська Конституція 3 травня 1791 р. встановила такі нововведення в механізмі державної влади: принцип контрасигнації; принцип

конституційної відповідальності міністрів та інших членів виконавчої влади; принцип контролю. У ній було визначено модель Сейму як двопалатного парламенту, а також порядок засідань Сейму, правотворча процедура, голосування законопроектів, прийняття рішень.

Іншим нововведенням Конституції 3 травня 1791 р. були положення стосовно того, що королівські міста визнаються вільними містами, губернатори та провінційна влада підпорядковується лише наказам короля, а окремий розділ закону було присвячено вибору суддів та призначенню міських чиновників, їх повноваженням та правам.

У підрозділі 2.3 «Вплив Конституції Польщі 1791 р. на розвиток конституціоналізму» досліджено значення цього акта на процес розвитку конституційного права. Конституція 3 травня 1791 р. встановлювала засади формування демократичних цінностей. Тому текст Основного Закону дуже скоро став відомим у багатьох європейських столицях. Важливу роль у поширенні цього документа відіграли різні закордонні видання, які іноземними мовами викладали текст Конституції Польщі 1791 р. Протягом першого року після її прийняття Конституція перевидавалася приблизно 14 разів накладом близько 20–30 тис. примірників, а в Російській імперії було здійснено переклад тексту лише в 1885 р. Доведено, що прийняття Конституції 1791 р. вплинуло на: 1) суспільно-політичну ситуацію в Європі; 2) зовнішню політику Росії, Австрії та Пруссії; 3) процес розвитку конституціоналізму.

По-перше, після прийняття Конституції 1791 р. Європою прокотилася хвиля народних виступів на її підтримку: у ній вбачали модель зміни політичної та соціальної системи, знищення абсолютизму та перехід до конституційної форми правління. По-друге, прийняття Конституції 1791 р. викликало незадоволення правителів Австрії, Пруссії та Росії, з яких найбільшу агресивність проявила Російська імперія. По-третє, положення Конституції суттєво вплинули на подальший розвиток конституційної науки через те, що в ній знайшли відображення практичні шляхи реалізації таких положень, як верховенство права, верховенство конституції, поділ гілок влади, релігійна толерантність, рівність громадян, державна єдність, загальне благо, парламентаризм, монархічна форма правління, самоврядування.

Для Речі Посполитої важливе значення мало скасування права *liberum veto*, яке століттями паралізувало внутрішню політику, коли через окремих шляхтичів можна було заблокувати одним голосом будь-які рішення Сейму.

Інтерес викликає та обставина, що для українців, які становили майже третину населення Речі Посполитої, в Основному Законі навіть не передбачалося надання будь-яких прав на автономію. Конституційна модель 1791 р. включала створення спеціальної вищої управлінської структури — Варті Національних Прав, що складалася з короля, примаса та п'яти

міністрів; вона повинна була здійснювати більш ефективне загальне керівництво країною. Із точки зору конституційної науки, особлива увага приділялася тому, що мешканці міст мали такі самі права як шляхта, свободи й права гарантувалися селянам, якими мала опікуватися держава, а повноваження магнатів значно зменшувалося.

Однією з ключових проблем конституціоналізму було закріплення в Основному Законі норм щодо місцевого самоврядування, яке, згідно з Конституцією 1791 р., зміцнювалося і вдосконалювалося. Органи місцевого самоврядування згадувалися в положеннях про сеймики та королівські міста, які мали право обирати своїх голів та представників. У цілому цей комплекс реформ повинен був перетворити Річ Посполиту на одну з найдемократичніших на той історичний момент держав Європи. Тому зміст Основного Закону 1791 р., незважаючи на деякі недоліки, за своєю суттю та юридичною природою визнається як конституція в науковому розумінні цього терміна.

Ідеї свободи, рівності, демократії, народного суверенітету та розподілу влади, які знайшли свою реалізацію в Конституції 1791 р., було закріплено в програмних документах більшості різних польських громадських організацій, політичних рухів та партій протягом XIX — початку XX ст. Прагнення до свободи, відродження польської держави, початки якого були зафіксовані в Конституції 1791 р., вплинули на спрямованість та ідейні засади учасників Листопадового (1830–1831), Краківського (1846), Січневого (1863–1864) повстань.

Розділ 3 «Становлення польського конституціоналізму у XIX ст.» складається з чотирьох підрозділів, у яких проаналізовано особливості змісту та причини прийняття конституційних актів протягом цього історичного періоду.

У підрозділі 3.1 *«Особливості конституційних інститутів та побудови Конституції Великого Герцогства Варшавського 1807 р.»* показано, що причиною підготовки цього Основного Закону стало бажання Наполеона Бонапарта створити на польських землях державу — союзницю Франції. Із метою реалізації цього завдання французьким імператором було створено Велике Герцогство Варшавське, на землях його діяв колегіальний орган — Управлінська комісія на чолі зі С. Малаховським. Згідно з Указом Наполеона від 14 січня 1807 р. на неї покладалася функція законодавчого та виконавчого органу. У подальшому почалися кодифікаційні роботи зі створення Конституції Герцогства Варшавського, а за зразок було взято французьку Конституцію 1799 р., Кодекс Наполеона та частково положення Конституції 3 травня 1791 р. На зміст Конституції Герцогства Варшавського вплинули доктринальні погляди стосовно устрою держави, запропоновані М.-Ф. Вольтером,

Ж.-Ж.

Руссо,

Ш.-Л. Монтеск'є, а також британські традиції верховенства права, свободи людини, втілені в теоріях Т. Гоббса та Дж. Локка. За результатами роботи Управлінська комісія підготувала проект Основного Закону, до якого було внесено доповнення, написані особисто Наполеоном, після чого документ було затверджено 22 липня 1807 р.

Оприлюдненню Конституції 1807 р. передував Маніфест, у якому вказувалося, що прийняття Основного Закону гарантує свободу та незалежність Польщі, отже, зберігається правляча династія саксонських королів та всі громадяни отримують рівні права. Зазначалася виняткова роль французів та польської армії, які за допомогою зброї, показуючи приклад хоробрості, звільнили території країни від окупантів.

Основним завданням Конституції Великого Герцогства Варшавського було впровадження системи управління державою відповідно до французького зразка, при цьому в ній було поєднано польські традиції з новими формами та принципами правління. Розгляд тексту Конституції показує, що основна увага авторів документа була присвячена питанням проведення воєводських виборів та діяльності рад.

Показано, що процес реалізації положень Конституції у Великому Герцогстві Варшавському супроводжувався постійними кризами та зловживаннями посадовців, що викликало незадоволення населення. Із метою виходу з цієї ситуації Великий Герцог Варшавський Фрідріх Август створив узгоджувальну комісію, до складу якої увійшли сім представників Державної Ради, сім високопосадовців та Державний Міністр. За результатами її роботи було підготовлено звіт, у якому вказувалося на необхідність внесення змін до Конституції стосовно впорядкування фінансової системи, зменшення витрат та збільшення доходів держави. Із метою обговорення доповнень до Основного Закону у грудні 1811 р. відбулося засідання парламенту, який прийняв звернення до Фрідріха Августа, де вказувалося на необхідність проведення конституційних реформ. У результаті поразки наполеонівських військ навесні 1813 р. територію Великого Герцогства Варшавського було окуповано росіянами, а дію Конституції 1807 р. припинено.

У підрозділі 3.2 *«Характеристика Конституції Царства Польського 1815 р.»* розглянуто чинники, що вплинули на процес підготовки та прийняття цього Основного Закону, серед яких і та обставина, що після поразки Франції у травні 1815 р. на Віденському Конгресі було прийнято рішення, згідно з яким Герцогство Варшавське змінило свою назву на Царство Польське і увійшло до складу Російської імперії. Із метою закріплення імперської влади Олександр I видав наказ щодо розробки Конституції Царства Польського, яку було затверджено 15 березня 1815 р. на засіданні Сейму у Варшаві. Основні положення, які увійшли до Конституції,

доцільно розділити на три групи: 1) реалізація ліберальних перетворень Олександра І; 2) закріплення російської окупації; 3) встановлення у Польщі основ суспільного ладу, органів державної влади та судової системи.

Правовою основою підготовки Конституції став Маніфест Олександра І від 9 травня 1815 р., який обґрунтовував приєднання до Росії Великого Герцогства Варшавського. В одному з пунктів цього документа вказувалось на те, що Російська імперія встановлює в Польщі порядок, заснований на вірі, благополуччі, справедливості та захисті прав населення. Крім того в Маніфесті зазначалися необхідність збереження громадського порядку та недопущення насильства й беззаконня. Текст Конституції складався з семи розділів (титулів), 165 статей, які налічують 27 429 знаків, при цьому розділ III поділявся на п'ять глав, а розділ IV — на шість. Тобто структура Основного Закону відрізнялась складною та непропорційною побудовою. При цьому найбільша увага (майже третина тексту документа – 33,4%) приділялася питанням проведення виборів до Сейму, Сенату та сеймиків. Згідно з § 1 Конституції Царство Польське назавжди приєднувалось до Російської імперії, а його Корона переходила тільки до представників імператорського російського дому. У змісті Конституції вказувалося, що Царству Польському надавалося особливе управління, власне цивільне та кримінальне законодавство та зберігалися норми звичаєвого права.

Доведено, що зразу після прийняття Конституції почалися систематичні порушення її положень російською владою. Так, у 1820 р. другий Сейм відхилив законопроект щодо скасування діяльності судів присяжних, але, незважаючи на таке рішення законодавчих зборів, Олександр І своїм Указом затвердив цей закон, який суперечив положенням Конституції. Згідно з § 95 Конституції гарантувалась публічність проведення засідань Сейму та Сенату, однак у 1825 р. імператор видав Указ, згідно з якими ці положення припинили свою дію. Багато порушень Конституції пов'язано з намісником — Великим князем Костянтином Павловичем, який постійно втручався у фінансові справи Царства Польського та використовував гроші на власний розсуд. Нові порушення Конституції почалися після приходу до влади Миколи І, який після своєї коронації у Варшаві призначив нових senatorів всупереч її положенням.

Нехтування Російською імперією Польської Конституції 1815 р. разом із піднесенням національно-визвольного руху призвели до Листопадової революції 1830 р. При цьому військові сили Російської імперії за рівнем підготовки, кількістю військ, артилерії, воєнного досвіду значно перевищували сили повстанців, що призвело до їхньої поразки. У результаті таких подій Конституція 1815 р. була скасована Маніфестом від 14 лютого 1832 р. імператора Миколи І, а замість цього Польщі було надано Органічний

статут, згідно з якими вона перетворювалась на одну з провінцій Російської імперії.

У підрозділі 3.3 *«Причини підготовки, основні положення Органічного статуту Царства Польського 1832 р.»* розглянуто суспільно-політичні умови та зміст цього конституційного закону. Встановлено, що причинами прийняття Органічного статуту стали революційні події 30-х рр. XIX ст., метою яких було відродження Речі Посполитої. Правовою основою введення Органічного статуту було прийняття Маніфесту Миколи I від 14 лютого 1832 р., у якому польські революціонери називалися зловмисниками, що хотіли відокремити Царство Польське від Російської імперії.

Встановлено, що Органічний статут 1832 р. мав перехідний характер, оскільки встановлював законодавчі засади інкорпорації польських земель до складу Російської імперії. Практичне введення в дію Органічного статуту покладалося на Голову Департаменту справ Царства Польського І. Паскевича, а з 1835 р. до складу цього органу увійшов М. Сперанський, на якого було покладено завдання зі створення Зводу Законів Польських.

Доведено, що Царство Польське поступово втрачало свою автономію шляхом ліквідації його митного кордону з Росією, уведенням російських грошей, російських загальних стандартів та одиниць вимірювання.

У підрозділі 3.4 *«Особливості правового регулювання конституційних відносин у конституціях Краківської Республіки 1815 р., 1818 р. та 1833 р.»* вказано причини утворення Краківської Республіки та основні положення її Конституцій. У результаті поразки та зречення від престолу Наполеона I у вересні 1814 р. у Відні було скликано мирний конгрес, на якому було прийнято рішення про створення Краківської Республіки.

Основним доктринальним підходом, який було покладено в основу Конституції 1815 р., Конституції 1818 р. та Конституції 1833 р. було забезпечення функціонування правової, економічної та соціальної держави. Основні закони встановлювали демократичну форму політичного режиму, забезпечували зв'язок правового регулювання із суспільством та громадянами республіки. Загальна демократизація системи права знайшла відображення у закріпленні повноважень трьох гілок влади, побудованих на ідеї демократичного устрою, суспільного життя республіки та демократичного характеру органів і посадових осіб публічної влади. При цьому Конституція 1833 р. значно обмежила обсяг повноважень Асамблеї, Сенату, зменшила їх кількість, збільшила період їхньої діяльності, скасувала місцеві вибори та закріплювала можливість втручання іноземних держав у суспільно-політичне життя республіки.

Зазначається, що Конституція 1815 р. складалася з 24 статей без їх поділу на розділи та глави, які містили 19 038 знаків. Розподіл кількісних

показників цього акта показує, що перше місце посідала стаття, яка регламентувала питання обрання сенаторів, війтів, суддів та складалася з 2 238 знаків або 11,8% від загальної кількості матеріалу. Із метою систематизації змісту Конституції 1815 р. було виокремлено такі основні блоки: релігійні питання, виконавча влада, законодавча влада, порядок проведення виборів та проведені розрахунки кількості знаків по кожній із цих частин.

Розгляд Конституції 1818 р. показує, що документ за своєю структурою був подібний до попередньої Конституції, але найбільша кількість знаків — 11,8%, припадала на діяльність судової гілки влади. В обох конституціях знайшов відображення принцип поділу влади, забезпечення прав місцевого самоврядування, свободи друку та віросповідання.

У 1830–1831 рр. на території Царства Польського відбулося повстання проти російської влади, але польських революціонерів було розбито значно більшою за чисельністю російською армією. Із метою запобігання новим революціям під тиском Австрії у 1833 р. було прийнято нову Конституцію, яка значно обмежувала повноваження Парламенту, скорочувала термін його дії та обсяг прав.

Розділ 4 «Розвиток польського конституціоналізму у першій половині XX ст.» складається з чотирьох підрозділів, у яких викладено особливості конституцій Польщі 1919, 1921, 1935 та 1952 рр.

У підрозділі 4.1 *«Основні положення та історія прийняття Конституції Республіки Польща 1919 р.»* показано, що причиною підготовки Основного Закону стало правове забезпечення відродження польської держави. Підготовці Конституції 1919 р., яка отримала назву Малої Конституції, передували складні суспільно-політичні події та війна з більшовицькою Росією. Так, 11 листопада 1918 р. Регентська Рада приймає декрет про передачу військової влади Ю. Пілсудському, згідно з яким цьому політичному діячеві для підтримки та встановлення порядку в країні передається вся повнота державної влади. Одночасно з цим створюється конституційна комісія в складі 30 осіб, де було представлено основні політичні сили країни. Регентська Рада саморозпустилася у 1918 р. та передала владу Ю. Пілсудському з правом видавати закони, створювати уряд, скликати Парламент. Відповідно процес відновлення польської державності пройшов такі етапи: від генерал-губернаторств, Тимчасової ради, Регентської Ради і до створення Сейму з посадою Начальника держави.

Установчий Сейм 20 лютого 1919 р. прийняв Малу Конституцію, яка визначала форму державного правління, суспільний лад, територіальний устрій. Документ складався з двох розділів та п'яти підрозділів. Відповідно до положень Малої Конституції Сейм затвердив статус Ю. Пілсудського як

глави держави, верховного головнокомандувача із правом призначати міністрів та інших керівників, при цьому вказувалося про його відповідальність перед Сеймом за долю нації.

Мала Конституція визначала конституційні основи із загальними принципами організації вищої державної влади, а Парламент було визнано суверенною і законодавчою владою в польській державі. До недоліків Основного Закону належить відсутність положень, які регламентують права і свободи населення, а також прав українців, що становили в той історичний момент третину населення Речі Посполитої. Зазначено, що Мала Конституція 1919 р. не відповідала суспільно-політичним реаліям, тому на початку 20-х рр. XX ст. почались розробки проєктів нової конституції.

У підрозділі 4.2 «*Особливості побудови та зміст інститутів Конституції Республіки Польща 1921 р.*» досліджено зміст її розділів, повноважень різних гілок влади та проведені розрахунки кількісних показників.

Конституція Республіки Польща 1921 р. мала особливе значення, бо її прийняття відбувалося в умовах відродження країни, яка опинилася перед значною кількістю суспільно-політичних, економічних та соціальних проблем. До процесу підготовки Конституції 1921 р. було залучено найбільш відомих у той історичний період юристів, науковців — представників трьох різних шкіл: а) краківської — С. Естрейхер; б) американської — Ю. Бузик; в) французької — В. Врублевський. Показано, що на підставі обговорення цих проєктів, компромісів, домовленостей між різними парламентськими фракціями було сформовано текст Конституції, яку 17 березня 1921 р. затвердив Сейм. На зміст документа вплинуло бажання тодішніх політиків обмежити владу Президента на користь Парламенту, з метою недопущення на цю посаду Ю. Пілсудського. Встановлено, що в змісті Конституції 1921 р. було враховано положення французької Конституції 1875 р., пов'язане з багатолітньою підтримкою цієї держави та наявністю прихильників французької теорії конституціоналізму.

Конституція 1921 р. мала дворівневу структуру «розділ – стаття»: сім розділів, 126 статей загальною кількістю знаків 31 905. Найбільша кількість знаків припадає на повноваження Сейму — 18,8%, Президента — 14%, Сенату — 4,9%. Одночасно, Сейм мав доволі широкі права у правотворчій діяльності, до яких входили контроль за діяльністю всіх гілок влади, право відсторонення та призначення міністрів за згодою Президента.

Досвід реалізації положень Конституції 1921 р. показує, що надання Сейму значного обсягу повноважень та неврахування принципу рівноваги гілок влади призвело до негативних кризових явищ у суспільно-політичному житті Польщі.

У підрозділі 4.3 «Характерні риси Конституції Республіки Польща 1935 р.» розглянуто її основні положення. Показано, що причиною прийняття Конституції 1935 р. була стабілізація суспільно-політичної ситуації в країні, вихід з економічної кризи та встановлення правопорядку. На відміну від Конституції 1921 р., цей Основний Закон базувався на доктрині концентрації влади в руках Президента, зменшення обсягу повноважень Парламенту, обмеження прав та свобод населення. Основним завданням Конституції було бажання політичної верхівки створити в країні умови для введення диктатури Ю. Пілсудського з метою зміцнення держави та протидії агресії з боку нацистської Німеччини, більшовицької Росії та придушення революційного руху.

Розгляд змісту Конституції 1935 р. показує, що за формою правління в країні встановлювалася президентсько-парламентська республіка, в якій Президентові надавався значний обсяг повноважень: затвердження прийнятих законів; рішення про введення стану війни та заключення миру; керування збройними силами; прийняття представників іноземних держав; призначення послів; проведення відкриття та закриття сесій Сейму та Сенату; призначення Голови Ради Міністрів та міністрів, Голови Верховного Суду, Генерального інспектора збройних сил; призначення суддів Державного трибуналу; скликання та розпуск Сейму та Сенату.

Інститут парламентаризму складався із закріплених у Конституції Польщі повноважень Сейму і Сенату. До повноважень Сейму належало: законодавчі функції; контроль за діяльністю уряду; вимога відставки уряду чи міністра; затвердження бюджету; контроль за боргами країни; притягнення Голови Ради міністрів чи міністра до конституційної відповідальності; встановлення розміру податків. Недоліками Конституції є відсутність інститутів референдуму, місцевого самоврядування, суду присяжних та інституту прав і свобод людини, що призводило до зловживань із боку влади, розправ з опонентами режиму та з українцями, які боролися за збереження своїх прав.

У підрозділі 4.4 «Причини підготовки та правові передумови прийняття Конституції Польської Народної Республіки 1952 р.» проаналізовано причини її підготовки, до яких належить: 1) забезпечення легітимізації радянського панування; 2) закріплення влади польських комуністів; 3) проведення реформ, спрямованих на націоналізацію промисловості та соціалізацію села.

Комуністична влада в СРСР бажала створити систему прорадянських держав у Східній Європі. Із метою правового закріплення соціалістичної влади в цих країнах розпочалась кампанія з підготовки конституцій, які було прийнято в Болгарії 1947 р., Румунії 1948 р., Чехословаччині 1948 р., Угорщині та Німецькій Демократичній Республіці 1949 р. Водночас у Польщі

після виборів до Сейму в лютому 1947 р., сфальсифікованих комуністами, загострилась суспільно-політична ситуація, яка могла призвести до антикомуністичного повстання. Із метою підготовки Конституції в 1949 р. було створено Комітет під керівництвом міністра юстиції Г. Святковського, а головою комісії з прийняття Конституції було призначено тодішнього президента Польщі Б. Берута. Після закінчення підготовчих робіт 22 липня 1952 р. Сеймом було прийнято Конституцію, за своїм змістом подібну до Конституції СРСР 1936 р., що підтверджується розташуванням статей, їхнім змістом та порядком викладення матеріалу. Основний Закон характеризувався наявністю подвійних стандартів стосовно прав та свобод населення й відсутністю в нього реальних засобів впливу на діяльність державних органів, а також закріпленням положень, стосовно яких завданням судів та прокуратури був захист соціалістичного устрою та боротьба з експлуататорськими класами.

Конституційно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина ґрунтувалось на декларативних положеннях стосовно недоторканності конкретної особи та свободи слова й друку, які не мали своєї практичної реалізації. Цим питанням, зокрема, у Конституції 1952 р. приділялась найбільша кількість матеріалу — 27,2% від її загального обсягу.

Радянська модель конституційних правовідносин знайшла відображення в Конституції Польської Народної Республіки 1952 р. у вигляді права Державної Ради видавати укази, які мають силу закону в міжсесійний період Парламенту, за аналогією з Президією Верховної Ради СРСР. При цьому в Конституції закріплювалися положення стосовно обов'язку кожного громадянина Польської Народної Республіки зміцнювати і захищати суспільну власність як основу розвитку соціалістичної держави, а особи, що вчиняють саботаж, диверсії та інші посягання на неї, повинні каратися з усією «суворістю» закону.

Розділ 5 «Правове регулювання релігійних питань у польських конституціях» складається з чотирьох підрозділів, у яких проведено аналіз змісту положень, присвячених цій проблемі.

У підрозділі 5.1 *«Правове регулювання релігійних питань у перших польських конституціях (XVI–XIX ст.)»* з'ясовано, що відносини між церквою та державою в Речі Посполитій мають давні історичні традиції, які надають виняткову роль католицькій церкві в становленні і збереженні держави та нації. В Артикулах Генріха Валуа ці питання були відображені в параграфі 2, згідно з яким правитель повинен вирішувати будь-які суперечки різних конфесій мирним шляхом, що дозволить уникнути потрясінь, протистоянь, народних бунтів, які можуть призвести до громадянської війни. У Конституції 1791 р. статті, присвячені релігії, було поставлено на перше місце, що було доказом прихильності польської нації католицькій релігії та

бажанню народу дотримуватися віри предків. У розділі Конституції 1791 р., який регламентував питання виконавчої влади, зазначено, що кожен із правителів, зійшовши на престол, присягає Богові та нації зберігати Конституцію. У тексті документа йшлося, що Королівська рада повинна складатися з короля, вищих посадових осіб, Предстоятеля Польщі як глави польського духовенства, який одночасно був головою освітньої комісії, що вирішувала питання функціонування учбових закладів.

Конституція 1807 р. Великого Герцогства Варшавського містила розділ, у якому регулювались релігійні питання: по-перше, це визнання державою католицької римської релігії; по-друге, регулювання діяльності всіх релігійних конфесій; по-третє, проведення релігійних обрядів. У цій державі всі конфесійні справи, включаючи адміністративний нагляд, належали міністру внутрішніх справ, який, відповідно до Конституції 1807 р., фактично був міністром у справах релігій. Конституція Царства Польського 1815 р. містила положення про те, що римо-католицька релігія, яку сповідує більшість населення, буде предметом особливої уваги російської влади. Це положення означало повний контроль російської влади над діяльністю, функціонуванням та виконанням своїх обов'язків представниками всіх конфесій. Зазначалося, що права на свободу релігії будь-яких конфесій не можуть порушуватись, оскільки представники всіх релігій користуються рівними громадянськими та політичними правами. Наступний конституційний акт — Органічний статут Царства Польського 1832 р., гарантував свободу віросповідання для будь-якої релігійної конфесії, а проведення богослужінь повинно було відбуватися відкрито та без будь-якого втручання, при цьому духовенство всіх релігій перебувало під контролем уряду та повинно було виконувати встановлені закони.

У підрозділі 5.2 *«Особливості правового регулювання релігійних питань у польських конституціях першої половини XX ст.»* розглянуто правове регулювання релігійних питань у Конституції Польської Республіки 1921 р. та Конституції Польської Республіки 1935 р. Розгляд змісту конституцій Польщі, прийнятих у першій половині XX ст., показує особливе значення Конституції 1921 р., оскільки її прийняття ознаменувало перехід країни від військової до мирної держави, що супроводжувалося процесом становлення польської держави та розвитком конституціоналізму, забезпечення законності та правозастосування.

У Конституції Польської Республіки 1921 р. закріплено винятковий статус католицької церкви, яка мала особливе положення, виконуючи певні соціальні, а також державні функції, зокрема: католицька церква здійснювала реєстрацію новонароджених, шлюбів та смертей, а під її патронатом діяла значна кількість громадських організацій. З'ясовано, що суспільно-політичне життя країни також мало чітко визначену конфесійну спрямованість,

оскільки релігійні символи та атрибути стали обов'язковим елементом державних установ, судів тощо. У змісті Конституції 1921 р. містилася значна кількість матеріалу, присвяченого релігійним питанням, які гарантували свободу совісті та релігії. Незважаючи на гарантію незалежності релігій, ст. 114 Конституції 1921 р. чітко зазначала, що римо-католицька церква має пріоритетне значення серед інших конфесій, оскільки вона є релігією переважної більшості нації.

У тексті Основного Закону 1935 р. було закріплено дуже обмежену кількість матеріалу, присвячену релігійним питанням, які базувалися на іншому доктринальному підході до вирішення релігійних питань, якщо порівняти з Конституцією 1921 р. Так, у Конституції 1921 р. не згадувалися права інших релігійних конфесій, кількість яких значно збільшилася у 20-ті рр. минулого століття. Спільною рисою обох конституцій була відсутність положень щодо відділення церкви від держави, що слугувало основою підтримки польською владою католицької церкви.

Незважаючи на існування релігійних положень у змісті конституцій 1921 та 1935 рр., польська влада проводила антиконституційну політику щодо українців шляхом закриття та передачі православних церков католикам, закриття навчальних закладів, що перебували під патронатом православної церкви. Така політика викликала обурення з боку українського населення, яке протистояло таким діям уряду, захищало власні храми та зверталось до судів з позовами про відновлення права власності на такі будівлі.

У підрозділі 5.3 *«Особливості регулювання релігійних питань у Конституції Польської Народної Республіки 1952 р.»* досліджено особливості правового регулювання релігійних питань у Конституції Польської Народної Республіки 1952 р. З'ясовано, що після звільнення території Польщі від німецько-фашистських загарбників радянські війська залишились на її території та стали потужним важелем впливу на політику цієї держави. Завдяки цьому фактору московська влада за допомогою польських комуністів почала проводити наступ на права католицької церкви. Із метою надання своїм діям легітимного характеру 5 серпня 1949 р. комуністична влада Польщі видала декрет «Про захист свободи совісті та віросповідання», який повністю суперечив своїй назві та був інструментом антицерковної політики.

Основною тенденцією конституційного регулювання релігійних питань у Конституції 1952 р. була радянська концепція про відокремлення церкви від держави та атеїстична ідеологія. Згідно з Конституцією 1952 р. усі громадяни Польської Народної Республіки незалежно від їхньої національності, раси чи релігії мали однакові права у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах, причому заборонялося поширення ненависті та вороже ставлення до людей з іншими релігійними

уподобаннями, іншої національності чи раси. В Основному Законі 1952 р. лицемірно вказувалося, що церква повністю відокремлювалася від держави, громадяни мають свободу совісті та віросповідання, а церква та інші релігійні об'єднання мали право вільно виконувати свої релігійні функції. Незважаючи на наявність у Конституції 1952р. положень, які регламентували статус релігійних конфесій, у Польщі в 50-х рр. XX ст. почалися переслідування церковних ієрархів, проведення судових процесів над ними, закриття духовних семінарій та релігійних шкіл, виключення релігійних предметів із програм загальноосвітніх шкіл та університетів.

Із метою недопущення свого повного знищення на початку 1950-х рр. польська римо-католицька церква змушена була підписати угоду з комуністичною владою про упорядкування свого правового статусу. Ця обставина не завадила комуністам всупереч Конституції 1952 р. створити Управління в справах релігій, яке фактично координувало репресії проти церкви та релігійних об'єднань шляхом взаємодії з Міністерством внутрішніх справ та органами держбезпеки Польщі.

У підрозділі 5.4 *«Характерні риси регулювання релігійних правовідносин у Конституції Польщі 1997 р.»* показано, що Конституція Республіки Польща 1997 р. приймалася з причини необхідності правового закріплення переходу Польщі від комуністичної до демократичної держави, тому містила значний перелік прав та свобод, обов'язків людини й громадянина. Доведено, що повалення комуністичного режиму дало змогу встановити нову конституційну модель взаємовідносин між державою та церквою, на основі трьох законів: «Про відносини держави та римо-католицької церкви», «Про гарантії свободи совісті та віросповідання», «Про соціальне забезпечення духовенства». Встановлено, що робота з підготовки нової Конституції почалася на підставі рішення Сейму країни у 1989 р. та тривала вісім років, а релігійна проблематика стала предметом численних дискусій під час обговорення та прийняття 1997 р. Конституції Польщі. Доведено, що ця Конституція регламентує модель правового регулювання державно-церковних відносин на основі свободи совісті, віросповідання та рівності релігійних організацій. Дослідження змісту Конституції Республіки Польща 1997 р. показало наявність у ній двох видів доктринальних підходів до викладення положень, пов'язаних із релігійними питаннями: 1) пряме викладення релігійних норм; 2) наявність положень, які мають розширене тлумачення та торкаються релігійних питань.

З'ясовано, що в польському конституційному законодавстві було реалізовано доволі оригінальний підхід до розв'язання проблеми релігійної освіти шляхом надання батькам права забезпечувати дітям релігійне виховання та навчання згідно зі своїми переконаннями. При цьому в Конституції 1997 р. було закріплено норми щодо засад організації освіти, які

використовувалися для вирішення цього питання представниками всіх конфесій. Водночас до змісту Конституції 1997 р. увійшли положення стосовно обмеження свободи релігії лише на підставі закону та тільки у тих випадках, коли це було необхідно для захисту держави, охорони її безпеки, збереження публічного порядку, здоров'я, моралі або свобод і прав інших осіб. Положення Закону «Про гарантії свободи совісті та релігії» конкретизували норми Конституції 1997 р. стосовно здійснення свободи совісті та релігії, правового та майнового становища церков та релігійних організацій, питання оподаткування та порядок реєстрації таких об'єднань.

Розділ 6 «Особливості розвитку конституціоналізму у Польській Республіці (кінець XX – початок XXI ст.)» складається з трьох підрозділів, у яких викладено зміст та основні положення Конституції Польщі 1997 р., проєктів польських конституцій та проведено компаративістський аналіз їхніх кількісних показників.

У підрозділі 6.1 *«Основні положення Конституції Польщі 1997 р.»* викладено її основні положення, які було проаналізовано з урахуванням кількісних показників нормативно-правових актів. Причиною прийняття Конституції 1997 р. було забезпечення переходу від соціалістичної моделі до ринкової демократичної правової держави, стабілізація національної державності та проголошення курсу вступу до Європейського Союзу. Розгляд структури Конституції 1997 р. показав її трирівневу побудову, наявність у деяких її розділах частин, які не мають наскрізної нумерації.

Доведено, що в Основному Законі 1997 р. найбільшу увагу приділено питанням свобод, прав та обов'язків людей та громадян.

До доктринальних положень, на яких будується Конституція 1997 р., належать: унітарність держави; парламентсько-президентська республіка; двопалатний Парламент; політичний та ідеологічний плюралізм; широке коло політичних, економічних прав і свобод; забезпечення високих стандартів життя населення.

У змісті Конституції 1997 р. знайшов відображення принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Значні повноваження надані Конституційному Трибуналу, який має право припиняти дію прийнятих Парламентом законів, що порушують принцип демократичної правової держави. Основний Закон містить норми, спрямовані на процес європейської інтеграції, членство Польщі в Європейському Союзі, НАТО та інших міжнародних організаціях. Показано, що найбільша кількість текстового матеріалу приділялася питанням прав, свобод та обов'язків людини і громадянина та гарантіям їх захисту. Охарактеризовано зміст та кількісні показники розділів, які визначають діяльність Президента, Сейму і Сенату та судової системи. Аналіз отриманих результатів показує, що найбільший

обсяг має розділ, присвячений правам та свободам населення, що містить 57 статей та складає 16,6% від загальної кількості матеріалу.

У підрозділі 6.2 *«Характерні риси проєктів польських конституцій 2017 та 2018 рр.»* досліджено комплекс суспільно-політичних причин підготовки проєктів конституцій 2017 та 2018 рр. Причиною підготовки цих проєктів конституцій була необхідність урегулювання питань стосовно гармонізації системи права Польщі та Європейського Союзу, а також протидія політичним кризам, пов'язаним із нечітким регламентуванням повноважень Президента, Сенату, Сейму, Ради Міністрів та інших органів виконавчої влади. Розглянуто їхні основні положення та проведено розрахунки кількості знаків, які припадає на кожний розділ документів. Показано, що в проєкті 2017 р. більш ніж третина матеріалу подано в розділі, присвяченому питанням законодавчої влади, а в проєкті 2018 р. — розділі, в якому регламентуються повноваження Президента республіки. Порівняльний аналіз кількісних показників доводить, що проєкт 2018 р. приблизно на 33% більший за своїм обсягом проти проєкту 2017 р.; також проєкт 2018 р. складався із 17 розділів, а проєкт 2017 р. — із 8 розділів, кількість статей у проєкті 2018 р. становила 184, а в проєкті 2017 р. — 57. Тобто проєкт 2018 р. відрізнявся від проєкту 2017 р. наявністю значно більшої кількості матеріалу та більш детальним викладенням питань, які увійшли до змісту Основного Закону. Загальним положенням, яке увійшло до змісту обох проєктів, було вирішення питання депутатської недоторканності шляхом введення заборон на арешт чи затримання депутатів Сейму або сенаторів без згоди маршалів цих палат. При цьому на вимогу керівників Сенату або Сейму затримана особа підлягала негайному звільненню. Документи різнилися між собою тим, що в проєкті 2017 р. пропонувалося закріпити посаду Віце-президента, який обирався разом із Президентом країни. З іншого боку, характерною рисою проєкту 2018 р. було значне збільшення прав Президента у всіх сферах життя країни, а на противагу цьому проєкт 2017 р. обмежував права глави держави за рахунок збільшення повноважень, які надавалися Сейму.

У підрозділі 6.3 *«Шляхи використання польського досвіду для удосконалення українського конституціоналізму»* визначено основні напрями правотворчості, які необхідно враховувати при реформуванні українського конституційного права.

Аналіз польського досвіду конституціоналізму дозволяє сформулювати такі напрями його практичного використання в національному конституційному законодавстві, а саме: 1) конституційне забезпечення поєднання принципів централізації та децентралізації системи органів публічної влади; 2) створення двопалатного парламенту; 3) інкорпорація в національну правову систему України окремих елементів польської конституційної моделі організації місцевого самоврядування;

4) конституціоналізація та формалізація системи суб'єктивних публічних прав людини.

Наголошується, що необхідність створення двопалатного парламенту ґрунтується на позитивному досвіді польського парламентаризму тому, що така модель доволі ефективно забезпечує представництво населення завдяки вдалому поєднанню інтересів держави та народу. Із метою використання польського досвіду рекомендується створення двопалатного парламенту, який виражає загальнонародні інтереси та є органом територіального представництва, що представляє інтереси місцевого самоврядування та формується за принципом рівного представництва. Закріплюючи це положення в Конституції України, необхідно включити норми стосовно чіткої та прозорої конституційної процедури його формування і закріпити аполітичність верхньої палати, яка стане своєрідним стримуючим елементом усієї системи органів державної влади.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та по-новому вирішено наукове завдання, яке полягало у виявленні закономірностей та особливостей розвитку польського конституціоналізму в період з кінця XVI — початку XXI ст. За результатами дослідження сформульовано такі основні висновки.

1. З'ясовано, що проблематика розвитку польського конституціоналізму постійно перебувала у сфері наукового інтересу представників юридичної науки. Значна увага до цього питання пов'язана з винятковим значенням конституцій, які слугують закріпленню прав людини та громадянина, упорядкуванню і організації державної влади та утвердженню загальнолюдських цінностей. Історіографія цієї проблеми складається зі значної кількості наукових робіт, підготовлених українськими, польськими та іншими закордонними вченими. Тому наявні наукові роботи було розділено за допомогою об'єктного підходу, тобто розглядалися розробки, присвячені кожній із дев'яти конституцій. Окрему групу становили наукові праці, присвячені загальним питанням конституціоналізму та теоретичним засадам, принципам, функціям польських конституцій. Джерельна база дослідження складалася з постанов Сейму та Сенату Республіки Польща, інформаційних матеріалів Ради Міністрів та міністерств Республіки Польща. Значну частину опублікованих нормативно-правових актів взято з офіційних сторінок у мережі «Інтернет» вищих органів державної влади Польщі — Президента, Сейму, Ради Міністрів, Міністерства закордонних справ.

2. Доведено, що генеза розвитку польського конституціоналізму потребує розгляду принципів сучасного конституціоналізму, які становлять

основні ідеї, вихідні положення, керівні засади, теорії та наукові підходи, що вплинули на зміст прийнятих конституцій. До основних принципів сучасного польського конституціоналізму віднесено: верховенство права; народовладдя; законність; демократія; національний суверенітет; соціальна ринкова економіка; рівність громадян перед законом; врахування національних традицій конституціоналізму. Зазначені принципи вплинули на зміст Конституції 1997 р., у якій зафіксовано верховенство права, участь народу у здійсненні політичної та державної влади, рівність перед законом, поділ гілок влади, вибірність органів державної влади, національний суверенітет та урахування традицій польського конституціоналізму.

3. На підставі розгляду польських конституцій та згідно з еволюційною теорією проведено періодизацію процесу їх прийняття і виокремлено чотири етапи. Продемонстровано, що поштовхом для розвитку польського конституціоналізму став *Nihil Novi* 1505 р., до змісту якого увійшли деякі норми конституційного права. Документ базувався на принципі правової та незалежної держави, у якій доля підданих захищена законом та не залежить від свавілля правителя. Іншою доктриною *Nihil Novi* була реалізація принципу «нічого нового» без згоди парламенту, сенаторів та шляхти, яка представляла різні регіони країни.

Ознаки конституційного акта мали Артикули Генріха Валуа 1573 р. — конституційний договір між королем та польською шляхтою, де регламентувалось створення моделі парламентської держави з чітким розподілом повноважень та обов'язків короля і парламенту. Артикули Генріха Валуа визначали принципи взаємодії правителя та парламенту, свободи совісті та віросповідання, а найвищим благом визнавалися незалежність держави, її безпека, внутрішній мир, справедливість та правовий порядок. У документі перераховувалися князівства та землі, які входили до складу Речі Посполитої, серед яких вказується Велике Князівство Литовське, Наддніпрянщина, Поділля, Полісся, Волинь, а в інших частинах тексту документа є згадка про Київ. Доведено, що в Артикулах процес судочинства проводився на підставі чинних законів, при цьому дозволялося використовувати звичаї та традиції кожного з регіонів, а також право населення звертатися до суду вищої інстанції. Документ закріплював обов'язок нового короля поважати закони Речі Посполитої та визначав обов'язки у сферах міжнародних відносин, податків, фінансів, збройних сил тощо. У змісті акта закріплювалося привілейоване становище шляхти, її переваги над іншими соціальними групами. Як політична модель устрою Польщі використовувалася конституційна монархія, у якій король не міг прийняти будь-яке рішення без згоди Сенату та Сейму.

4. Конституція 3 травня 1791 р. приймалася в період революційних подій і була спрямована на створення конституційної монархії, реалізації

демократичних положень та створювала модель системи, до якої входили незалежні гілки — парламент, виконавча та судова влади. На зміст Основного Закону вплинула концепція самообмеження влади, що з'явилася в епоху Просвітництва, а її реалізація проходила під впливом процесу зародження польської буржуазії, яка потребувала обмеження прав польської шляхти.

Правова доктрина, яка була покладена в Конституцію 3 травня 1791 р., базувалася на таких джерелах: ідея просвітництва; ліберальні концепції; принципи поділу влади; народний суверенітет; польська конституційна традиція; європейська правова культура; досвід французької та американської революцій. Конституційному процесу передувало прийняття низки нормативно-правових актів, у яких регламентувалися знищення феодальних прав та привілеїв, недоторканність депутатів, правовий стан міст та воєводств, а також порядок діяльності Сейму. Аналіз змісту Конституції 1791 р. показує, що вона складалася зі вступу, 11 розділів. При цьому найбільша увага приділялася розділу, присвяченому повноваженням короля та виконавчої влади, зміст якого становив 35,1% від загального обсягу документа.

Польська конституційна модель вступала в конфлікт із тогочасною правовою системою, притаманною абсолютним монархіям, тому прийняття Конституції 1791 р. викликало агресію з боку сусідніх феодальних держав — Росії, Пруссії та Австрії. Вони боялися, що ідеї Конституції 1791 р. можуть призвести до революційних заворушень та народних повстань у цих країнах. Найактивнішу роль у припиненні дії Конституції 1791 р. відіграла Російська імперія, спрямувавши кошти на підкуп польської шляхти, проведення військової агресії та використання інших засобів впливу. При чому всі обіцянки росіян зберегти незалежність Речі Посполитої були брехнею, доказом чого є Другий поділ Польщі та захоплення ними значної частини країни.

Положення польської Конституції 1791 р. збагатили конституційну науку включенням до її змісту положень стосовно її верховенства, верховенства права, рівності громадян, релігійної толерантності, права на особисту свободу та місцеве самоврядування.

5. Доведено, що після окупації Францією Польщі була прийнята Конституція Великого Герцогства Варшавського 1807 р., її зміст було написано на підставі вказівок Наполеона Бонапарта, якій ставив собі за мету створення союзної держави та встановлення буржуазного ладу.

У змісті цього документа знайшли відображення положення стосовно скасування кріпацтва, надання прав та свобод населенню, підприємницької діяльності, а також свободи віросповідання. Під час підготовки Основного Закону було враховано польські традиції

конституціоналізму, забезпечено принцип поділу влади, незалежності судів, можливість широкої участі населення у виборах до Сейму та місцевих органів самоврядування, використання польської мови як офіційної у діловодстві та усіх державних інстанціях. Особливістю Конституції 1807 р. було закріплення положень стосовно скасування феодального устрою Польщі, що збігалось з інтересами французької влади та широкого кола польського суспільства, яке бажало створити власну державу з елементами демократизму та в подальшому отримати повну незалежність. За формою правління Велике Герцогство Варшавське було конституційною монархією, правителями якої були представники саксонського дому. У Конституції 1807 р. основний обсяг текстового матеріалу було присвячено питанням місцевого самоврядування, а також закріплювався механізм, згідно з яким правителю Великого Герцогства надавалися виняткові повноваження у сфері контролю за діяльністю Сейму, Державної Ради, призначення керівників органів державної влади всіх рівнів, призначення суддів та звільнення від покарання. Згідно з Основним Законом у Польщі створювався двопалатний парламент у вигляді Сенату, більшість членів якого призначалися королем та Сеймом, що складався з депутатів, обраних на воєводських та міських зборах.

Конституція Великого Герцогства Варшавського надавала значні переваги виконавчій владі, якщо порівняти із законодавчою, що спричиняло постійні кризи та зловживання. При цьому французька влада постійно втручалася в діяльність польської адміністрації та використовувала ресурси країни для забезпечення власних військ. Дію Конституції 1807 р. було припинено навесні 1813 р. у результаті поразки Наполеона та окупації території Польщі російською армією.

6. Причинами прийняття Конституції Царства Польського 1815 р. стало бажання Олександра I закріпити російське панування на польських землях та провести реалізацію ліберальних перетворень у цій країні з метою поширення досвіду конституційного регулювання на інші регіони імперії. Водночас такий експеримент не дав позитивних результатів у зв'язку з неможливістю узгодити між собою деспотичну форму правління Російської імперії з конституційним устроєм, який обмежував цю владу.

Конституція 1815 р. встановлювала, що Корона Царства Польського переходила назавжди представникам російського імператорського дому. Російській владі надавалося повноваження призначати намісника, senatorів, архієпископів, єпископів, підписувати прийняті закони, заключати міжнародні договори. Одночасно з цим у її змісті знайшли відображення демократичні положення стосовно прав та свобод виборів, свободи віросповідання, друку, зібрань. У Конституції 1815 р. регламентувалися питання судочинства та створення судової системи, яка складалася із

загальних, мирових, комерційних судів, Апеляційного суду та Вищого суду м. Варшава.

Розрахунки кількісних показників показали, що структура Конституції 1815 р. відрізнялась значною нерівномірністю розподілу актового матеріалу, мала складну побудову, найбільша кількість знаків актів — 33,4%, припадала на розділ, у якому регламентувались питання законодавчої влади, визначення порядку призначення та термінів роботи Сейму, Сенату, місцевих органів влади. Російська влада постійно порушувала положення Конституції 1815 р. шляхом скасування суду присяжних, перенесення на власний розсуд засідань Сейму, створення таємної поліції, введення цензури та переслідування представників польської громадськості. Така політика разом із піднесенням національно-визвольного руху призвела до повстання 1830–1831 рр., придушеного російськими військами, після чого Конституція 1815 р. припинила свою дію, а Польща перетворилась на одну з провінцій Російської імперії.

Встановлено виникнення правового феномена у вигляді Конституції Краківської Республіки 1815 р., 1818 р., 1833 р. Доктринальні підходи, покладені в основу цих конституційних актів, ґрунтувалися на засадах створення національної, правової, економічної та соціальної держави, яка надавала значний обсяг прав та свобод населенню. У змісті основних законів регламентувалися повноваження Асамблеї представників, яка становила парламент країни, Сенату, який виконував функції виконавчої гілки влади та судів міста Кракова, які складалися з судів першої інстанції, Апеляційного суду та Верховного суду.

7. Показано, що Органічний статут 1832 р. Мав перехідний характер, оскільки встановлював законодавчі засади інкорпорації польських земель до складу Російської імперії. Правовою основою введення Органічного статуту було прийняття Маніфесту 1832 р. російського імператора Миколи I, у тексті якого містилися лицемірні фрази про введення в Царстві постійного і твердого порядку, а польських революціонерів звинуватили в кровопролитті та уособі, бажанні зруйнувати єдину державу.

Зміст Органічного статуту характеризується значною нерівномірністю викладення матеріалу через те, що в перших трьох розділах зосереджено дві третини матеріалу, тобто основна частина конституційного акта. Кількість знаків в окремих статтях документа значно коливалася, що свідчить про недоліки юридичної техніки. Найбільша кількість актового матеріалу Органічного статуту 1832 р. — 29,2% — міститься в розділі, що регламентує питання управління, повноваження органів державної влади, державних комісій, воєводських та міських органів.

У змісті Органічного статуту регламентувалося створення Державної Ради, головою якої був намісник, призначений російською владою. До її

складу входили вищі посадові особи, генеральний контролер, а до повноважень цього органу належали: законотворча діяльність; розгляд звернень воєводств, місцевих органів влади; затвердження кошторису; розгляд звітів управлінь та воєводств.

8. Встановлено, що в результаті відродження польської державності було створено Польську Республіку, в якій діяла Мала Конституція Польщі 1919 р. Підготовка цього конституційного акта проходила в складних умовах воєнних дій, а його підготовці передувало прийняття декретів, нормативно-правових актів, які регламентували статус глави держави та проведення виборів до Сейму.

Зміст Основного Закону базувався на доктрині надання диктаторських повноважень Ю. Пілсудському з метою організації захисту держави від більшовицької навали та встановлення в країні системи державного управління та правопорядку. При цьому формально глава держави був частково обмежений у прийнятті загальних рішень, але це не стосувалося військових, стратегічних та оборонних питань. Мала Конституція не надавала українцям, які становили майже третину населення Речі Посполитої, жодних прав на використання рідної мови, культури, освіти, а в тексті документа українська меншина взагалі не згадувалась.

Цей документ став основою Конституції 1921 р., згідно з якою в Польщі було встановлено парламентську республіку, а Сейм набув значного обсягу повноважень, контролював діяльність уряду і всієї виконавчої гілки влади. На противагу цьому Президент мав обмежені повноваження, які не давали йому реальних важелів впливу на процес державотворення, підготовку законів та сферу виконавчої влади. Така конституційна модель разом з неефективною внутрішньою політикою негативно вплинули на суспільно-політичну та економічну ситуацію в країні, що призвело до загальної кризи, військових сутичок, страйків, народних повстань. Із цієї причини до Конституції в 1926 р. було внесено зміни, згідно з якими було знято обмеження у сфері економіки, підприємницької діяльності, торгівлі, а Президенту надали значні повноваження стосовно права видання законів та контролю за їх виконанням.

Досвід реалізації положень Конституції 1921 р. показує, що надання Сейму значного обсягу повноважень та незабезпечення принципу рівноваги гілок влади призвело до негативних кризових явищ у суспільно-політичному житті Польщі. Боротьба партій у польському Парламенті стала причиною постійного гальмування розвитку країни, створення несприятливого середовища у сфері прийняття ефективних законів та розвитку економіки, сільського господарства і соціального життя.

9. Доведено, що Конституція 1935 р. базувалася на доктрині концентрації влади в руках Президента, зменшення обсягу повноважень

Парламенту, обмеження прав та свобод населення. Причиною підготовки Основного Закону було бажання політичної верхівки створити в країні умови для введення диктатури Ю. Пілсудського з метою протидії агресії з боку фашистської Німеччини, більшовицької Росії та придушення революційного руху.

Розгляд змісту Конституції 1935 р. показав, що в країні встановлювалася президентсько-парламентська республіка, в якій Президентові надавався такий значний обсяг повноважень: затвердження прийнятих законів; рішення про стан війни та миру; керівництво збройними силами країни; прийом представників іноземних держав; призначення послів; відкриття та закриття сесій Сейму та Сенату; призначення Голови Ради Міністрів та міністрів; Голови Верховного Суду; генерального інспектора збройних сил; призначення суддів Державного трибуналу; скликання та розпуск Сейму та Сенату. Згідно з проведеними розрахунками найбільша кількість знаків припадає на розділ, присвячений повноваженням Президента Республіки — 17,2% від загальної їх кількості, що свідчить про значну увагу законодавців до цього питання.

Показано, що в Конституції 1935 р. було закріплено положення про те, що держава забезпечує вільний розвиток суспільства, залучає органи місцевого самоврядування до участі у виконанні державних завдань, забезпечує дотримання прав та свобод населення. Водночас на громадян Польщі покладається обов'язок бути вірними державі, сумлінно виконувати свої обов'язки, а також брати участь в обороні країни.

Недоліками Конституції 1935 р. є відсутність інститутів референдуму, місцевого самоврядування, суду присяжних та інституту прав і свобод людини, що призводило до зловживань з боку влади, розправ з опонентами режиму та українцями, які боролися за збереження своїх прав.

10. Причинами прийняття Конституції Польської Народної Республіки 1952 р. було бажання московських правителів за допомогою польських комуністів запровадити в країні сталінську модель конституційних правовідносин, яка передбачала закріплення диктатури пролетаріату, виключної державної власності, але в більш м'якій формі, якщо порівняти з радянською.

Автори проєкту Конституції Польської Народної Республіки 1952 р. використали логічну схему та принцип побудови розділів сталінської Конституції 1936 р., що доводиться розташуванням статей, їхнім змістом та порядком викладення матеріалу. Основний Закон 1952 р. характеризувався наявністю подвійних стандартів стосовно прав та свобод населення й відсутністю в нього реальних засобів впливу на діяльність державних органів, а також закріпленням положень, згідно з якими завданням судів та

прокуратури був захист соціалістичного устрою й боротьба з експлуататорськими класами.

Конституційно-правове забезпечення прав і свобод населення ґрунтувалось на декларативних положеннях стосовно недоторканності конкретної особи та свободи слова й друку, які не мали своєї практичної реалізації. Причому цим питанням у Конституції 1952 р. приділялась найбільша кількість матеріалу — 27,2% від її загального обсягу.

Розглядаючи Основний Закон, необхідно зазначити, що його зміст не відповідав «принципу Монтеск'є» через те, що в країні запроваджувалась єдина централізована система органів влади, яка складалась із Сейму, Державної Ради, Ради Міністрів, регіональних рад і державних адміністрацій у вєводствах під загальним наглядом Польської об'єднаної робітничої партії.

Радянська модель конституційних правовідносин знайшла відображення в Конституції Польської Народної Республіки 1952 р. у вигляді права Державної Ради видавати укази, які мають силу закону у міжсесійний період Сейму за аналогією з Президією Верховної Ради СРСР. При цьому в Конституції 1952 р. закріплювалися положення стосовно обов'язку кожного громадянина Польської Народної Республіки зміцнювати і захищати суспільну власність як основу розвитку соціалістичної держави, а особи, котрі вчиняють саботаж, диверсії, інші посягання на неї, повинні каратися з усією «суворістю» закону.

11. Характерною рисою польських конституцій було включення до їхнього тексту релігійних питань через те, що католицька церква в усі часи мала значний вплив та авторитет у цій країні. Такі положення знайшли відображення у змісті Артикулів Генріха Валуа, згідно з якими правитель повинен був вирішувати будь-які релігійні питання мирних шляхом, що давало змогу уникнути потрясінь, протистоянь, народних бунтів.

У Конституції 3 травня 1791 р. релігійним питанням було приділено значну увагу, що знайшло відображення у змісті преамбули, а також розміщенні на початку Основного Закону статей, присвячених цим питанням. Після сходження на престол на правителів покладался обов'язок скласти присягу Богові та нації, при цьому документ не гарантував повної релігійної свободи та рівних прав для всіх конфесій, але римо-католицька релігія з усіма її законами визнавалась панівною. Конституція Великого Герцогства Варшавського 1807 р. регламентувала положення стосовно того, що королем могла бути лише особа, яка сповідує римо-католицьку релігію, що визнавалась державною, при цьому релігійні богослужіння повинні бути безкоштовними та публічними. На священнослужителів покладался обов'язок виконувати різні державні функції — укладання шлюбів, хрещення дитини, обряд похорону. У Конституцію Царства Польського 1815 р.

увійшли положення, присвячені правовому регулюванню релігійних питань. Вказувалося, що римо-католицька релігія, яку сповідує більшість населення жителів Царства Польського, є предметом особливої уваги з боку російської влади. Вказувалося про неприпустимість порушення прав на свободи віросповідання, а також про право представників усіх релігій користуватися рівними громадянськими та політичними правами. Конституція 1815 р. регламентувала, що духовенство усіх віросповідань перебуває під заступництвом та наглядом російського уряду, але повинно дотримуватися усіх чинних у Царстві Польському законів. Наявність цього положення означала повний контроль російської влади над діяльністю, функціонуванням та виконанням своїх обов'язків представниками всіх конфесій.

Релігійні питання увійшли до змісту Конституції 1921 р., яка гарантувала усім громадянам свободу совісті та віросповідання. В Основному Законі вказувалося, що громадянин Польської Республіки не може бути обмежений у будь-яких сферах суспільно-політичного життя через його релігійні переконання та релігійні переконання інших громадян, так само як і представників всіх конфесій. Зазначалося, що римо-католицька церква має пріоритетне значення серед інших конфесій, оскільки була релігією переважної більшості нації, що призводило до обмежень релігійної свободи в країні та призвело до переслідувань польською владою української православної церкви. У Конституції 1921 р. вказувалося, що римо-католицька церква самостійно вирішує питання своєї діяльності, а її правовий стан визначається на підставі Конкордату з Папою Римським, який підлягає ратифікації Сеймом. Таким чином римо-католицька церква фактично ставала панівною релігією, а її інтереси захищалися польською державою.

У тексті Конституції 1935 р. вказувалося, що Президент під час вступу на свою посаду складає присягу, в якій зазначається про його відповідальність перед Богом, Святою Трійцею за збереження держави, необхідності виконувати Конституцію та поважати права усіх громадян. Водночас із цим зазначається, що держава забезпечує свободу совісті, слова, зібрань та об'єднань, тобто визнавалося право населення сповідувати будь-яку релігію. На відміну від Конституції 1921 р., у Конституції 1935 р. римо-католицька релігія не мала особливого статусу та права інших релігійних конфесій не згадувалися. Незважаючи на наявність норм, які забезпечували свободу віросповідання у конституціях 1921 та 1935 рр., польська влада проводила антиконституційну політику щодо українців шляхом закриття та передачі православних храмів, українських шкіл католикам, заборони громадських об'єднань, переслідувань українських ієрархів. Така політика викликала незадоволення українського населення, яке чинило спротив діям влади, захищало власні храми, громадські організації та зверталося до судів із позовами про відновлення права власності на такі об'єкти.

Основною тенденцією конституційного регулювання релігійних питань у Конституції 1952 р. була радянська концепція про відокремлення церкви від держави та атеїстична ідеологія. Згідно з Конституцією 1952 р. усі громадяни Польської Народної Республіки незалежно від їхньої національності, раси чи релігії мали однакові права в політичній, економічній, соціальній та культурній сферах, причому заборонялося поширення ненависті та вороже ставлення до людей з іншими релігійними уподобаннями, іншої національності чи раси. В Основному Законі лицемерно вказувалося, що церква повністю відокремлювалася від держави, громадяни мали свободу совісті та віросповідання, а церква та інші релігійні об'єднання мали право вільно виконувати свої релігійні функції. Незважаючи на наявність Конституції, у Польщі у 1950-ті рр. почалися переслідування церковних ієрархів, судові процеси над ними, закриття духовних семінарій та релігійних шкіл, виключення релігійних предметів із програм загальноосвітніх шкіл та університетів.

Конституція Польщі 1997 р. регламентувала модель світської держави, а державно-правові відносини повинні були ґрунтуватися на свободі совісті, віросповідання та рівності релігійних організацій. У ній регламентувалися питання релігійної освіти шляхом надання батькам права забезпечувати дітям релігійне виховання та навчання згідно зі своїми переконаннями. Показано, що свобода релігії в Конституції 1997 р. могла бути обмежена лише на підставі закону та тільки у випадках, необхідних для захисту держави, охорони її безпеки, збереження публічного порядку, здоров'я, моралі, свобод і прав інших осіб. Польська модель правовідносин між державою та релігією ґрунтувалася на прийнятті Закону «Про гарантії свободи совісті та релігії», який регламентував питання здійснення свободи совісті та релігії, правового й майнового стану церков та релігійних організацій, питання оподаткування та порядок реєстрації таких об'єднань.

Із метою компаративного аналізу було проведено розрахунки кількості знаків у статтях кожної польської конституції, які присвячувалися регламентації релігійних питань. Згідно з проведеними розрахунками найбільша кількість знаків припадає на Конституцію Польщі 1921 р. — 5,1%, тобто цей документ дуже детально регламентує правовідносини, пов'язані з релігійними питаннями. Друге місце посіла Конституція Польської Народної Республіки 1952 р., у якій цій проблемі відведено 2,9% від загальної кількості матеріалу, а найменшу кількість знаків має Конституція Царства Польського 1815 р. — 0,4%.

12. Прийняття Конституції Польщі 1997 р. відбулося задля забезпечення переходу від соціалістичної моделі до ринкової демократичної правової держави, стабілізації національної державності та проголошення курсу вступу до Європейського Союзу. Розгляд структури Конституції

Польщі 1997 р. показав її трирівневу побудову, наявність у деяких її розділах частин, які не мають наріжної нумерації. Згідно з проведеними розрахунками доведено, що в Основному Законі 1997 р. найбільшу увагу приділено питанням свобод, прав та обов'язків людей і громадян. Доктринальними положеннями, на яких будується Конституція 1997 р., є: унітарність держави; парламентсько-президентська республіка; двопалатний парламент; політичний та ідеологічний плюралізм; широке коло політичних, економічних прав і свобод; забезпечення високих стандартів життя населення. У Конституції 1997 р. знайшов відображення принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Значні повноваження надані Конституційному трибуналу, який має право припиняти дію ухвалених Парламентом законів, що порушують принцип демократичної правової держави. Основний Закон містить норми, спрямовані на забезпечення процесу європейської інтеграції, членства Польщі у Європейському Союзі, НАТО та інших міжнародних організаціях.

13. Причиною підготовки проєктів конституцій 2017 та 2018 рр. є необхідність урегулювання питань стосовно гармонізації системи права Польщі та Європейського Союзу, а також протидія політичним кризам, пов'язаним із нечітким регламентуванням повноважень вищих органів влади. Порівняльний аналіз кількісних показників доводить, що проєкт 2018 р. приблизно на 33% більший за своїм обсягом проти проєкту 2017 р., також проєкт 2018 р. складався з 17 розділів, а проєкт 2017 р. — із 8 розділів, кількість статей у проєкті 2018 р. становила 184, а в проєкті 2017 р. — 57. Тобто проєкт 2018 р. відрізнявся від проєкту 2017 р. наявністю значно більшої кількості матеріалу та більш детальним викладенням питань, які увійшли до змісту Основного Закону.

Загальними положеннями, які увійшли до змісту обох проєктів, було питання верховенства права, забезпечення прав і свобод населення, депутатської недоторканності шляхом уведення заборон на арешт або затримання депутатів Сейму чи сенаторів без згоди маршалів цих палат. Документи різнилися між собою тим, що в проєкті 2017 р. пропонувалося закріпити посаду Віце-президента, який обирався разом із Президентом країни. З іншого боку, характерною рисою проєкту 2018 р. було значне збільшення прав Президента у всіх сферах життя країни, а на противагу цьому проєкт 2017 р. обмежував права глави держави за рахунок збільшення повноважень, які надавалися Сейму.

14. На підставі проведених розрахунків кількісних показників польських конституцій показано, що загальна кількість знаків польських конституційних актів змінювалася від 14 640 в Артикулах Генріха Валуа до 89 524 у Конституції Республіки Польща 1997 р., тобто обсяг текстового матеріалу за цей історичний період збільшився в 6,1 раза. При цьому, якщо в

Артикулах налічувалося 18 статей, то в Конституції 1997 р. їх число становило 93, тобто їхня кількість зросла у 5,1 раза. Другим за обсягом Основним Законом була Конституція Польської Республіки 1935 р., яка складалася із 32 326 знаків, 14 розділів та 81 статті, тобто була значно меншою за своїми показникам, якщо порівняти з Конституцією Республіки Польщі 1997 р. Розгляд питань, яким було приділено найбільшу увагу в конституціях, показує, що в Артикулах Генріха Валуа, Конституції Польської Народної Республіки 1919 р. та Конституції Польської Республіки 1935 р. першість належить питанням стосовно діяльності Сейму. Норми щодо прав та свобод людини посідали провідне місце в Конституції Республіки Польща 1921 р., Конституції Польської Народної Республіки 1952 р. та в Конституції Польської Республіки 1997 р. У свою чергу питанням виконавчої влади було приділено основну увагу в Конституції 3 травня 1791 р., порядок проведення виборів став основним напрямком правового регулювання в Конституції Царства Польського 1815 р., а діяльності воєводських рад — у Конституції Герцогства Варшавського 1807 р.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Патlachuk В. Н. Загальна характеристика та кількісні показники Конституції Республіки Польща 1997 р. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 33-2. Т. 1. С. 181–185.
2. Патlachuk В. Н. Основні положення Конституції Польської Народної Республіки 1952 р. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 41. Т. 4. С. 289–294.
3. Патlachuk В. Н. Причини прийняття та основні положення Конституції Польської Республіки 1935 р. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 4. С. 23–28.
4. Патlachuk В. Н. Компаративний аналіз проектів польських конституцій від 31 липня 2017 р. та 11 листопада 2018 р. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2019. Вип. 42. Т. 2. С. 124–129.
5. Патlachuk В. Н. Історія прийняття та основні положення Конституції Герцогства Варшавського 1807 р. *Бюлетень Міністерства юстиції України: загальнодерж. наук.-практ. фах. вид.* 2019. № 11. С. 36–42.
6. Патlachuk В. Н. Основні положення та кількісні показники Конституції Царства Польського. *Бюлетень Міністерства юстиції України: загальнодерж. наук.-практ. фах. вид.* 2019. № 9. С. 39–46.

7. Патlachук В. Н. Історія польського конституціоналізму: початковий етап. *Бюлетень Міністерства юстиції України*: загальнодерж. наук.-практ. фах. вид. 2020. № 4. С. 40–45.
8. Патlachук В. Н. Причини прийняття та основні положення Конституції Польщі 1791 р. *Бюлетень Міністерства юстиції України*: загальнодерж. наук.-практ. фах. вид. 2020. № 1. С. 40–48.
9. Патlachук В. Н. Компаративний аналіз кількісних показників польських конституцій. *Юридична Україна*. 2020. № 10. С. 34–41.
10. Патlachук В. Н. Основні положення та кількісні показники Органічного статуту Царства Польського 1832 р. *Приватне та публічне право*. 2021. № 1. С. 3–10.
11. Патlachук В. Н. Основні положення та історія прийняття Конституції Польської Народної Республіки 1919 р. *Науковий вісник публічного та приватного права* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 6. Т. 3. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права. С. 3–8.
12. Патlachук В. Н. Історія прийняття, кількісні показники та основні положення Конституції Республіки Польща 1921 р. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 1(16). Т. 2. 2017. С. 276–281.
13. Патlachук В. Н. Правове регулювання релігійних питань у перших польських конституціях (XVI–XIX ст.). *Юридична Україна*. 2021. № 1. С. 42–50.
14. Патlachук В. Н. Релігійні питання в конституції Республіки Польщі 1997 р. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 21–28.
15. Патlachук В. Н. Порівняльно-правовий аналіз конституції СРСР 1936 р. та Конституції ПНР 1952 р. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 341–345.
16. Патlachук В. Н. Правове регулювання релігійних питань у Конституції ПНР 1952 р. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. №1. С. 78–82.
17. Патlachук В. Н. Основні положення Конституцій Краківської Республіки 1815, 1818, 1833 рр. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 3. С. 9–14.
18. Патlachук В. Н. Правове регулювання релігійних питань у польських конституціях першої половині ХХ століття. *Вісник МГУ*. 2021. № 50. С. 4–7.
19. Патlachук В. Н. Принципи сучасного польського конституційного права. *Правові новели*. 2020. № 11. С. 359–367.
20. Патlachук В. Н. Вплив Конституції Польщі 1791 р. на суспільно-політичну ситуацію у Європі та розвиток конституціоналізму. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4. С. 129–136.

Статті в зарубіжних періодичних наукових виданнях:

21. Patlachuk V. N. Environmental Taxes as a Condition of Business Responsibility in the Conditions of Sustainable Development. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. Research Article. 2019, Vol: 22, Issue: 2S.

22. Patlachuk V. N. Comparative analysis of the quantitative indicators of the constitution of the republic of Poland 1997. EURÓPSKA VEDA VEDECKÝ ČASOPIS EUROPEAN SCIENCE SCIENTIFI C JOURNAL 2/2020 ROČNÍK 4 YEAR 4 PODHÁJSKA, 2020, S. 105–112.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

23. Патlachук В. Н. Кількісні показники конституції Республіки Польща 1997 р. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (7–8 груд. 2018 р.). Одеса : 2018. Ч. I. С. 55–58.

24. Патlachук В. Н. Захист прав людини у конституціях Польщі 1952 р. та 1997 р. *Проблеми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах розвитку правової держави*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (10–12 груд. 2019 р.). Львів : Галич-прес, 2019. С. 113–116

25. Патlachук В. Н. Причини прийняття та основні положення конституції Польської Республіки 1935 р. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез наук. доп. XV Міжнарод. наук.-практ. конф. молодих учених (22 берез. 2019 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 11–14.

26. Патlachук В. Н. Компаративний аналіз польських конституцій 1921, 1935, 1952, 1997 рр. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права*: тези доп. та повідомл. учасників IV Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 3–4 жовт. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 306–311.

27. Патlachук В. Н. Судова влада за Конституцією Царства Польського 1815 р. *Вороновські читання (Судовий прецедент – джерело права або приклад правозастосування)*: зб. ст., доп. та тез учасників міжнарод. наук.-практ. конф., м. Ірпін, 4–5 жовт. 2019 р. / редкол.: М. Кучерявенко, О. Головашевич. Харків : Асоціація фінансового права України, 2019. С. 246–253.

28. Патlachук В. Н. Використання кількісних показників у дослідженні польських конституцій. *III Всеукраїнські правові наукові читання пам'яті доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України*

Ніни Романівни Нижник: зб. матеріалів, м. Ірпінь, 17 жовт. 2019 р. / за заг. ред. А. Є. Шеченка Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 98–104.

29. Патlachук В. Н. Основні положення Проекту закону від 30.06.2010 р. «Про внесення змін до Конституції Республіки Польща 1997 р.». *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*: тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 19 черв. 2020 р. Харків, 2020. С. 28–31.

30. Патlachук В. Н. Правове регулювання процесу вступу Республіки Польща до ЄС. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Харків, 4–5 верес. 2020 р.). Харків : Східноукр. наук. юрид. орг., 2020. С. 15–18.

31. Патlachук В. Н. Витоки польського конституціоналізму. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 квіт. 2020 р.). Запоріжжя : Клас. приват. ун-т, 2020. – С. 41–45.

32. Патlachук В. Н. Причини прийняття та основні положення Конституції Польщі 1791 р. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (24–25 січ. 2020 р.). Запоріжжя : Видав. дім «Гельветика», 2020. С. 19–23.

33. Патlachук В. Н. Основні положення проекту конституції Польщі від 11 листопада 2018 р. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез наук. доп. XVI Міжнарод. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Луцьк, 27 берез. 2020 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2020. С. 21–24.

34. Патlachук В. Н. Причини прийняття та кількісні показники Конституції УСРР 1919 р. *Економіка, фінанси, облік і право: аналіз тенденцій та перспектив розвитку*: зб. тез доп. Міжнарод. наук.-практ. конф.: у 3 ч. (м. Полтава, 7 груд. 2020 р.). Полтава : ЦФЕНД, 2020. Ч. 2. С. 61–64.

35. Патlachук В. Н. Основні положення та кількісні показники Органічного статуту Царства Польського 1832 р. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 29–30 січ. 2021 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громад. орг. «Істина», 2021. С. 9–13.

36. Патlachук В. Н. Основні положення конституції Республіки Польща 1921 р. *Українське правознавство в антропологічному вимірі та європейському правовому просторі: історія, сучасність, перспективи* : матеріали XL Міжнарод. іст.-прав. конф. (м. Умань, 30 трав. – 3 черв. 2019 р.). Київ ; Херсон : ОЛДІ_ПЛЮС, 2020. С. 277–283.

37. Патlachук В. Н. Релігійне питання в Артикулах Генріха Валуа 1573 р., Конституції Польщі 1791 р. та Конституції Великого Герцогства

Варшавського 1807 р. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України: тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квіт. 2021 р.)* / МВС України ; Харків. Нац. Ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 150–155.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

38. Патlachук В.Н., Патlachук А.В. Конституції стран мира в 20-ти томах: енциклопедия. Ірпень: Издательство Б.И. Маторина, 2021. Т.1. 549 с.

39. Патlachук В.Н., Патlachук А.В. Конституції стран мира в 20-ти томах: енциклопедия. Ірпень: Издательство Б.И. Маторина, 2021. Т.2. 507 с.

40. Патlachук В.Н., Патlachук А.В. Конституції стран мира в 20-ти томах: енциклопедия. Ірпень: Издательство Б.И. Маторина, 2021. Т.3. 517 с.

41. Патlachук В.Н., Патlachук А.В. Конституції стран мира в 20-ти томах: енциклопедия. Ірпень: Издательство Б.И. Маторина, 2021. Т.4. 508 с.

42. Патlachук В.Н., Патlachук А.В. Конституції стран мира в 20-ти томах: енциклопедия. Ірпень: Издательство Б.И. Маторина, 2021. Т.5. 493 с.

АНОТАЦІЯ

Патlachук В. Н. Польський конституціоналізм: історико-правовий дискурс. — *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. — Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню польського конституціоналізму на основі розгляду таких основних законів, як Артикули Генріха Валуа, Конституція 3 травня 1791 р., Конституція Великого Герцогства Варшавського 1807 р., Конституція Царства Польського 1815 р., Конституція Республіки Польща 1919 р., Конституція Республіки Польща 1921 р., Конституція Республіки Польща 1935 р., Конституція Польської Народної Республіки 1952 р., Конституція Республіки Польща 1997 р. На основі аналізу змісту польських конституцій розкрито генезис формування польського конституціоналізму, виявлені тенденції його розвитку у першій половині XIX ст., першій половині XX ст. та на початку XXI ст. З'ясовано, що перші в Європі конституційні акти — Конституція Пилипа Орлика 1710 р., підготовлена в Козацько-Гетьманський державі, та Конституція 3 травня 1791 р., що з'явилася в Речі Посполитій.

Конституція 1791 р. базувалася на таких джерелах: польська конституційна традиція; конституційні моделі інших держав; європейська правова культура; досвід французької та американської революцій. У змісті

Основного Закону знайшли відображення ідеї просвітництва, ліберальні концепції, принципи поділу влади та народного суверенітету. Доведено, що агресивна політика з боку Російської імперії призвела до припинення дії цієї Конституції, окупації та Другого поділу Польщі.

Так само придушення російськими військами польської революції 1830–1831 рр. призвело до відміни Конституції Царства Польського та прийняття Органічного статуту, згідно з яким країна перетворювалася на одну з провінцій Російської імперії.

Визначено, що комуністична влада Радянського Союзу впливала на процес підготовки Конституції Польської Народної Республіки 1952 р., яку було побудовано на основі Конституції СРСР 1936 р., причому обидва конституційні акти лицемірно гарантували права та свободи населенню, вільне віросповідання, проведення зборів, маніфестацій та зібрань.

Розкрито особливості правового врегулювання релігійних питань у польських конституціях, що пов'язано з винятковою роллю католицької церкви, яку вона відіграла у збереженні національного суверенітету. Визначено основні напрямки конституційного реформування в Україні на основі польського досвіду.

Ключові слова: конституціоналізм; принципи права; державотворення; конституція; історичний досвід; релігійні відносини; правове регулювання; законодавчі акти.

АННОТАЦІЯ

Патlachук В. Н. Польський конституціоналізм: історико-правовий дискурс. — На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 — теория и история государства и права; история политических и правовых учений. — Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2021.

Диссертация посвящена исследованию польского конституционализма на основе рассмотрения таких основных законов, как Артикулы Генриха Валуа, Конституция 3 мая 1791 г., Конституция Великого Герцогства Варшавского 1807 г., Конституция Царства Польского 1815 г., Конституция Республики Польша 1919 г., Конституция Республики Польша 1921 г., Конституция Республики Польша 1935 г., Конституция Польской Народной Республики 1952 г., Конституция Республики Польша 1997 г. На основе анализа польских конституций раскрыто генезис формирования польского конституционализма, выявлены тенденции его развития в первой половине XIX в., первой половине XX в. и в начале XXI в. Показано, что первые в Европе конституционные акты — Конституция Филиппа Орлика

1710 г., подготовлена в Казацко-Гетманском государстве, и Конституция 3 мая 1791 г., появившаяся в Речи Посполитой.

Конституция 1791 г. базировалась на следующих источниках: польская конституционная традиция; конституционные модели других государств; европейская правовая культура; опыт французской и американской революций. В содержании Основного Закона нашли отражение идеи просвещения, либеральные концепции, принципы разделения власти и народного суверенитета. Доказано, что агрессивная политика со стороны Российской империи привела к прекращению действия этой Конституции, оккупации и Второму разделу Польши.

Аналогичным образом подавление русскими войсками польской революции 1830–1831 гг. привело к отмене Конституции Царства Польского и принятию Органического статута, согласно которому страна превращалась в одну из провинций Российской империи.

Показано, что коммунистическая власть СССР влияла на процесс подготовки Конституции Польской Народной Республики 1952 г., которая была построена на основе Конституции СССР 1936 г., причем эти конституционные акты лицемерно гарантировали права и свободы населения, свободное вероисповедания, проведения собраний, манифестация и собраний.

Раскрыты особенности правового регулирования религиозных вопросов в польских конституциях, что связано с исключительной ролью католической церкви, которую она сыграла в сохранении национального суверенитета. Определены основные направления конституционного реформирования в Украине на основе польского опыта.

Ключевые слова: конституционализм; принципы права; государственное строительство; конституция; исторический опыт; религиозные отношения; правовое регулирование; законодательные акты.

SUMMARY

Patlachuk V. N. Polish constitutionalism: historical and legal discourse. — Scientific work as the manuscript.

The thesis for a scientific degree of Doctor of Law in specialty 12.00.01. — Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Studies. — Kharkiv National University of Internal Affairs. — Kharkiv, 2021.

The dissertation is devoted to the study of Polish constitutionalism on the basis of such basic laws as the King Henry's Articles, the Constitution of May 3 1791, The Constitution of the Duchy of Warsaw, The Constitution of the Kingdom of Poland, The Small Constitution of 1919, The August Novelization of 1921, The April Constitution of Poland of 1935, The Constitution of the Polish People's

Republic of 1952, the Constitution of the Republic of Poland of 1997. Based on the analysis of the content of Polish constitutions, the genesis of the formation of Polish constitutionalism is discovered; trends in its development in the first half of the XIX century, first half XX century and at the beginning of the XXI century are revealed. It is shown that the first constitutional acts in Europe were the *Pylyp Orlyk's Constitution* which were compiled in the Cossack-Hetman state and the Constitution of May 3 1791 which appeared in *Rzeczpospolita*.

The Constitution of 1791 was based on the following sources: the Polish constitutional tradition; constitutional models of other states; European legal culture; experience of the French and American revolutions. The content of the Constitution reflected the ideas of the Enlightenment, liberal concepts, the principles of division of power and people's sovereignty. It has been proven that the aggressive policy of the Russian Empire led to the termination of this Constitution, the occupation and the Second Partition of Poland.

As well as the suppression of the Polish Revolution of 1830–1831 by Russian troops led to the repeal of the Constitution of the Kingdom of Poland and the adoption of the Organic Statute of the Kingdom of Poland, according to which the country became one of the provinces of the Russian Empire.

It was determined that the communist authorities of the Soviet Union influenced the process of drafting the Constitution of the Polish People's Republic of 1952, which was based on the USSR Constitution of 1936. The both constitutional acts hypocritically guaranteed the rights and freedoms of the population, freedom of religion, assembly, and demonstration.

The peculiarities of the legal settlement of religious issues in the Polish constitutions are revealed. It is connected with the exceptional role of the Catholic Church, which it played in preserving national sovereignty. The main directions of Ukrainian constitutional reform on the basis of the Polish experience are determined.

Key words: constitutionalism; principles of law; state formation; constitution; historical experience; religious relations; legal regulation; legislative acts.